

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Mgr. Tereza Čejpová

Pohádky a pověsti Orlických hor

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem jen uvedené pramenů a literatury.

V Olomouci dne 26. 11. 2016

.....

podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí práce doc. PhDr. Vlastě Řeřichové, CSc., za odborné vedení diplomové práce, trpělivost a poskytování cenných rad a informací.

Dále bych také ráda poděkovala tatínkovi Mgr. Rudolfu Kratochvilovi a PaedDr. Josefu Lukáškovvi za pomoc a rady při zpracování této práce.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Mgr. Tereza Čejpová
Katedra a ústav:	Katedra českého jazyka a literatury, PdF UP v Olomouci
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Vlasta Řeřichová, CSc.
Rok obhajoby:	2017

Název práce:	Pohádky a pověsti Orlických hor
Název v angličtině:	Fairy Tales and Legends of Eagle Mountains
Anotace práce:	Práce se zabývá charakteristikou regionu Orlických hor a jejich odrazem v literární tvorbě pro děti a mládež – v pohádkách a pověstech. Práce je rozdělena do několika částí. Druhá kapitola se zabývá vývojem dětského čtenáře a vlivem umělecké literatury na výchovu dítěte. Právě pohádky a pověsti zaujímají ve formování dětského čtenáře velmi důležitou úlohu. Třetí a čtvrtá kapitola teoreticky rozebírá literární žánr pohádek a pověstí a uvádí jejich diferenciaci. V páté kapitole jde o seznámení s regionem Orlických hor, jeho historií a specifickou charakteristikou. V šesté a sedmé kapitole je seznámení s historií dochovaných pověstí a s nejznámějšími regionálními osobnostmi tohoto literárního žánru – Josefem Tříškou, Jiřím Frýzkem a Rudolfem Zrůbkem. Osmá kapitola se zabývá autory nejznámějších pohádkových knížek s námětem Orlických hor – Antonínem Špinlerem, Zdeňkem Dufkem, Václavem Šplíchalem. Devátá kapitola je věnována v současnosti nejznámějšímu a nejvydávanějšímu autorovi pohádek z Orlických hor – Josefu Lukáškoví. Je také uveden rozhovor se samotným autorem. V závěru práce je malý dotazníkový průzkum znalostí pohádek, provedený ve 3. ročníku ZŠ Františka Kupky v Dobrušce.

Klíčová slova:	pohádka, pověst, lidová slovesnost, tvorba neintencionální, tvorba intencionální, dětský čtenář, období nečtenářské, období čtenářské, slovesný folklor, autorská pohádka, region Orlických hor, regionální autor
Anotace v angličtině:	The Diploma Thesis deals with the characteristics of the region of Eagle Mountains and their reflection in literary works for children and youth - in fairy tales and legends. The Thesis is divided into several chapters. The second chapter deals with the development of children's readers and the influence of literature on child rearing. It is the fairy tales and legends that occupy in shaping a child reader a very important role. The third and fourth chapter analyze theoretical literary genre of fairy tales and legends and shows their differentiation. In the fifth chapter there is a familiarization with the Eagle Mountains' region, its history and specific characteristics. In the sixth and seventh chapter there is an introduction to the history and legends preserved with the most famous personalities of the regional literary genre – Josef Tříška, Jiří Frýzek and Rudolf Zrůbek. The eighth chapter deals with the most famous authors of fairy-tale books depicting Eagle Mountains - Antonín Špinler, Zdeněk Dufek and Václav Šplíchal. The ninth chapter is devoted to the currently most famous author of fairy tales from Eagle Mountains - Josef Lukášek. There is also given an interview with the author himself. In the end, there is a little knowledge of fairy tales' questionnaire survey, conducted in the third grade of elementary school of František Kupka in Dobruška.
Klíčová slova v angličtině:	fairy tale, legend, folktales, non-intentional production, the intentional production, a child-reader, the pre-reading period, the reading period, oral folklore, author fairy-tale, Eagle Mountains' region, regional author
Rozsah práce:	73 stran

Počet příloh:	
Jazyk práce:	český jazyk

Obsah

1	ÚVOD	1
2	MÍSTO A ÚLOHA LITERATURY V ŽIVOTĚ DÍTĚTE	3
2.1	Seznamování s literaturou v období nečtenářském	4
2.2	První setkávání s literaturou v období čtenářském	4
3	POHÁDKA JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ	7
3.1	Diferenciace pohádek	8
3.2	Pohádka folklorní	9
3.3	Pohádka literární	10
3.4	Autorská pohádka	10
4	POVĚST JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ	13
5	REGION ORLICKÉ HORY	15
6	POVĚSTI ORLICKÝCH HOR	17
7	REGIONÁLNÍ AUTOŘI	23
7.1	Josef Tříška	24
7.2	Jiří Frýzek – Babička vypravuje – Großmutter erzählt	26
7.3	Jiří Frýzek: Ze světa pověstí	29
7.4	Rudolf Zrůbek: Pohádky a báje orlického kraje	31
8	POHÁDKY ORLICKÝCH HOR	33
8.1	Antonín Špinler: O bílé lišce – Přehršle pověstí a pohádek z Orlických hor	33
8.2	Zdeněk Dufek: Pohádky z hor	40
8.3	Václav Šplíchal: Kačenka z Orlických hor – Pohádky pro děti i dospělé	43
9	JOSEF LUKÁŠEK	48
9.1	Josef Lukášek: Pohádky z Orlických hor	50
9.2	Jazyková charakteristika pohádek Josefa Lukáška	59

9.3	Místo pohádkových příběhů Josefa Lukáška v současné literatuře.....	62
9.4	Rozhovor se spisovatelem Josefem Lukáškem	63
10	DOTAZNÍK PRO ČTENÁŘSKÝ PRŮZKUM ZNALOSTÍ POHÁDEK – 3. ROČNÍK.....	66
10.1	Tabulka 1 čtenářský průzkum znalostí pohádek	68
10.2	Průzkum znalostí pohádek – komentář.....	69
11	ZÁVĚR.....	71
12	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	72

Seznam obrázků

Obrázek 1 O bílé lišce	38
Obrázek 2 Pohádky z hor	40
Obrázek 3 Jarmila Haldová - ilustrace	49
Obrázek 4 Hejkal z dobřanského hradu	54
Obrázek 5 Pašerácký příběh.....	58
Obrázek 6 Josef Lukášek	63

1 ÚVOD

Orlické hory žily vždy ve stínu mnohem známějších horstev – Krkonoš, Krušných hor, či Šumavy. Menší věhlasnost samotných hor způsobilo jejich pozdější osidlování. Smíšené osídlení českým, později ale převážně německým obyvatelstvem mělo i vliv na specifické rysy lidové slovesnosti. Nedílnou součástí naší slovesnosti tvoří lidové pověsti. Většina dochovaných pověstí vznikla původně v jazyce německém a jen díky různým vlastivědným pracovníkům – většinou učitelům – vděčíme za to, že se dochovaly dodnes. V pohádkových vyprávěních najdeme často motivy známé ze starší literatury, které si místní vypravěči, aniž by si to uvědomovali, přibarvili a přizpůsobili domácímu prostředí. Většina sbírek pověstí a pohádek vyšla v posledních desetiletích, jednak aby napomohly větší propagaci tohoto krásného koutu naší vlasti, jednak aby dětského čtenáře vedly k lásce k historii a přírodě Orlických hor.

Protože celý život žiji a pracuji v tomto regionu, je hlavním cílem této práce přiblížit poněkud opomíjený region Orlických hor a nalézt jeho odraz v literatuře pro děti a mládež – v pohádkách a pověstech. Zda-li a jakou měrou se i zde projevil vliv lidové slovesnosti.

Protože se jedná o oblast od středověku národnostně smíšenou, jde o zjištění, nakolik se vzájemně ovlivňovaly německé a české prameny, ze kterých pak vycházelo literární zpracování pověstí a pohádek.

V neposlední řadě pak bylo cílem oživit některá díla autorů v celonárodním měřítku méně známých, ale zvláště pak vyzvednout práci v současné době nejúspěšnějšího autora pohádek orlického regionu – Josefa Lukáška.

Práce se zabývá charakteristikou regionu Orlických hor a jejich odrazem v literární tvorbě pro děti a mládež – v pohádkách a pověstech. Aby se dítě mohlo seznámat s tímto žánrem, musí projít nezbytným vývojem – od období nečtenářského k období samostatného čtenáře.

Pohádka má při formování dětské osobnosti svoje nezastupitelné místo. Jako literární žánr se obecně diferencuje podle původu – na lidové a umělé. Většinou ji charakterizují typické znaky – kouzelné postavy, kouzelný děj, kouzelné věci. Zvláštní postavení pak má autorská pohádka.

Pověst na rozdíl od pohádky obsahuje vždy určité skutečné jádro – osobu, místo, věc nebo objekt.

Obsáhlejší část práce je věnována seznámení s regionálními autory pohádek a pověstí, jejichž tvorba se váže k orlickému regionu.

V poslední části pak je vyzdvížena tvorba Josefa Lukáška, v současnosti nejznámějšího autora pohádkových příběhů z Orlických hor.

2 MÍSTO A ÚLOHA LITERATURY V ŽIVOTĚ DÍTĚTE

Literatura pro děti patří k jednomu z nejmladších odvětví literatury. Specifikovala se převážně od poloviny 19. století. Literaturou pro děti označujeme literární tvorbu určenou věkově posluchačům a čtenářům zhruba do věku patnácti let. Zpočátku si uchovávala převážně mravoučný a didaktický charakter. Postupně se do oblasti dětského čtenářství dostávala i některá literární tvorba určená původně čtenáři dospělému (např. i některé klasické pohádky). Další vývoj této literatury však ukázal, že na dětskou literaturu je třeba klást stejné umělecké nároky jako na literaturu určenou dospělým čtenářům, tj. pravdivost, estetické zprostředkovávání skutečnosti, podněcování fantazie, větší důraz na emocionalitu. Literatura musí napomáhat k rozvoji dětské osobnosti, a to po všech stránkách – rozumové, charakterové, emoční i volní. „Obsahovou strukturu literatury pro děti a mládež vytvářejí tři základní složky: **lidová slovesnost**, literární tvorba **neintencionální** (tzv. četba mládeže) a literární tvorba **intencionální**.“ [17, str. 49]

Velmi důležitým zdrojem estetické výchovy dětí byl v dřívějších dobách **slovesný folklor**. Stal se neodmyslitelnou součástí života dětí. Byl totiž velmi blízký dětské psychice a byl dětem srozumitelný. Se slovesným folklorem se děti seznamují od svého nejranějšího věku. Říkadla, pořekadla, přísloví, texty lidových písní a pohádky se staly neoddělitelnou součástí denního života zvláště venkovských dětí. Tato lidová tvorba se také stala odrazovým můstkem pro vlastní uměleckou tvorbu pozdějších autorů dětské literatury.

Některá literární díla z oblasti literatury pro dospělé (**tvorba neintencionální**) si postupem doby získávají čtenáře dětského. Součástí dětské četby se tak staly např. báchorky a povídky B. Němcové, K. J. Erbena, H. Ch. Andersena, romány J. Verna, A. Dumase, K. Maye ad. Některé se staly součástí dětské literatury po menších literárních úpravách, např. Defoeův Robinson, Swiftovy Gulliverovy cesty či Malý princ od A. de S. Exupéryho.

Dětem a mládeži ve věku zhruba od tří do patnácti let je určena autorská tvorba **intencionální**. „Její specifičnost spočívá v tom, že slovesný tvůrce záměrně uplatňuje ve svém díle tzv. dětský aspekt, tj. osobitý zřetel k psychickým a mentálním předpokladům a zvláštěm dětského adresáta v určitém věkovém stadiu jeho vývoje.“ [17, str. 50]

V utváření osobnosti dítěte zaujímá literatura velmi důležité postavení. Navazování kontaktu s vnějším světem je od narození dítěte složitý proces. Jen pomalu a postupně si osvojuje významy jednotlivých slov. V období raného dětství má pro dítě svou

nezastupitelnou úlohu úplná rodina. V této etapě vývoje myšlení dítě ještě mnohem nerozumí, a tak si zpočátku vytváří vlastní představy o světě. Dospělí právě mohou různým způsobem jeho fantazijní představy o světě usměrňovat a regulovat. Tyto představy vyjadřuje dítě ve svých hrách i kresbách. V komunikaci s dospělými se také rozšiřuje slovní obzor dítěte. V nejranějším období se učí mluvit nápodobou verbálního projevu dospělých (rodičů, sourozenců). Stejně tak se seznamuje i s gramatickými pravidly. Teprve zhruba od čtyř let začínají děti mluvit v delších složitějších celcích.

2.1 Seznamování s literaturou v období nečtenářském

Nečtenářské období je možno ještě blíže rozdělit na dvě etapy – mladší (0 – 3 roky) a starší (3 – 6 let). V tomto období by měli rodiče dětem začít číst co nejdříve. Toto čtení nemá jen význam pro vývoj vlastní komunikace dítěte, ale jde o sociální jev, kdy se rozvíjí i sama dětská osobnost, rozšiřují se poznatky o okolním světě. Rodiče mohou napomáhat k vytváření vztahu dítěte ke knížce samotné, proto by měli i sami rodiče číst v přítomnosti dětí. Období do čtyř let je tzv. obdobím manipulačním, prohlížecím. Svou úlohu tady hrají různá leporela, omalovánky, pohádky se zvířecím hrdinou, říkadla, hádanky. Předčítání dětem je silným stimulem pozdějších dětských čtenářských zájmů. Vliv na pozdější čtenářské návyky má i povídání si s nimi o knížkách. Důležitou roli zde ovšem hraje sociální vybavenost rodiny, zda je dítě od nejútlejšího věku obklopeno knihami a zda má v rodičích kladný vzor v zacházení s nimi.

V období do šesti let, tzv. naslouchacím, napodobovacím, dítě vnímá text poslechem – ať už předčítající osoby, či z televize, kazety, desky apod. V tomto období je důležitou složkou vizuální vnímání. V centru zájmu dítěte o knihy jsou především obrázky, ilustrace, proto v tomto období hrají značnou úlohu leporela. Dominantním žánrem je říkadlo. Rytmická a rýmující se říkadla si dítě rychle osvojuje a rádo se jim učí. Kombinací výtvarné stránky a jednoduchých říkadel tak leporela seznamují děti s okolním světem.

2.2 První setkávání s literaturou v období čtenářském

První čtenářské období odpovídá mladšímu školnímu věku (tj. 6 – 10 let). Zásadní úlohu ve výchově ke čtenářství v tomto období má škola. Vůdčí pozici rodiče mnohdy nahrazuje pedagog. Vazba na učitele je na počátku školní docházky nejtěsnější. Posiluje pocit bezpečí a jistoty. Nezastupitelná je právě role pedagoga při výchově mladého čtenáře. Pro adaptaci na školu je významná odpovídající úroveň verbální komunikace. Je-li dítě z rodiny dobře

připravené – bezproblémový řečový projev, odpovídající znalost významové stránky slov – pak dítěti nehrozí sebemenší sociální izolace a školní neúspěšnost.

Děti mají v období mladšího školního věku zvládnutou techniku čtení. Zprostředkovaná četba je postupně nahrazována četbou vlastní. Jedná se tedy už o čtenářství ve vlastním slova smyslu slova. V tomto období je dominantním žánrem pohádka. Na celém světě se již odedávna dětem vyprávějí příběhy, které se ve skutečnosti nikdy neodehrály a ve kterých vystupují bytosti, které nikdy ani neexistovaly. Typickým znakem pohádky je zázračný děj, odehrávající se v nadpřirozeném prostoru a mimo náš čas. Proto má pohádka nadčasovou platnost a dědí se z generace na generaci. V dětském vývoji mají pohádky nezastupitelný význam. V první řadě jsou určeny k živému vyprávění, čímž dochází k přímému komunikačnímu kontaktu vypravěče s osobou dětského posluchače. Jejím prostřednictvím se dítě seznamuje s folklorním prostorem, se vžitými tradičními postavami a zvyky. Nenásilnou formou pohádky se vštěpují dětem základní normy chování, morální hodnoty, orientaci v rodinných vztazích apod. Dítě si samo vybírá, co je mu na pohádkových postavách sympatické (být slušný ke starým lidem, pravdomluvnost, jak se chovat k přírodě, k sourozencům). Jsou to zvláště klasické pohádky, které zpodobují základní životní pravdy. Řeší základní životní mezilidské vztahy, a to vždy ve prospěch dobra. Pohádkový děj je bezprostředně prožíván, ve fantazii dítěte je různým způsobem domyšlen. Velmi často dochází ke ztotožnění s postavami a s pohádkovými postavami si často buduje vlastní děj. Antropomorfizuje věci i zvířata. To ho motivuje k vymýšlení různých jazykových aktivit. V neposlední řadě pohádky plní významnou výchovnou úlohu, ukazují, že je možné životní problémy řešit a mnohdy i ukazují cestu k řešení těchto problémů. Dítě je v tomto procesu již schopno logicky uvažovat. V každém případě je vždy jasně vymezeno dobro a zlo.

Druhé čtenářské období odpovídá zhruba staršímu školnímu věku (tj. 11 – 15 let). Mladý jedinec v tomto období prodělává výrazné změny jak ve fyzickém, tak v psychickém vývoji. Formuje se všestranná osobnost. V tomto období dochází k těsnějšímu příklonu k vlastní četbě, ale, zvláště v současné době, i k odklonu od čtenářství v důsledku přehnaného pasivního sledování televize, provozování počítačových her a dalších elektronických „vymožeností“. Je to opět nezastupitelná úloha rodiny, která by měla sledovat volnočasové aktivity svého dítěte, a tedy i jeho čtenářský zájem a poskytnout dostatečný výběr vhodné literatury.

Nemenší úlohu pak hraje i škola, kde v hodinách literární výchovy by měl pedagog vhodnými ukázkami dětské literatury motivovat děti k vlastní četbě. Velice záleží na volbě

vhodných metod, které by přiměly žáka k vlastní četbě. Učitel by měl být žákům nápomocen při výběru knih pro samostatné referáty z četby, podporovat vedení čtenářských deníků, vytváření seznamů vlastní četby. Neméně důležité je i dát možnost a prostor k prezentaci žákova vlastního názoru na přečtenou knížku, děj, postavy. Četba tak plní důležitý úkol v dalším rozvoji dětského intelektu, v rozšiřování slovní zásoby, ve zlepšování pozornosti – zlepšování schopnosti soustředění, zvyšování úrovně vlastních psaných textů. Děti tohoto věku si začínají uvědomovat význam knihy pro celkovou kulturnost člověka.

Jednou z nejobtížnějších věcí pro učitele je správný výběr literárních textů. Na správném výběru literatury hodně záleží. Pro čtenáře této věkové kategorie mohou být určeny již prózy, přinášející složitější podoby mezilidských vztahů – konflikty s rodiči, se sourozenci, s vrstevníky, ve škole. Do popředí čtenářského zájmu v tomto období se dostávají příběhy s akčním hrdinou, např. v napínavých válečných situacích, dobrodružství v exotickém prostředí, kontakt s mimozemskými civilizacemi, příběhy z oblasti fantasy literatury. Svě místo mají i romány o prvních milostných zkušenostech, zvláště u dospívajících dívek. Stále větší obliby si u čtenářů této věkové kategorie získávají oblíbené obrázkové knížky – komiks. „Obrázková knížka přestává být chápána jako žánr adresovaný výhradně dětem v předčtenářském období a prezentuje se coby útvar s recepční prostupností, v němž se výtvarná a literární složka pojí ve svébytný umělecký tvar.“ [2, str. 41] Dětem, které jsou zahlceny různými vizuálními podněty, je právě tento druh knížek velmi blízký. V tomto období dochází k určitému odklonu od klasické kouzelné pohádky. Pokud sáhne tento čtenář po pohádkovém příběhu, je to spíše humorně zaměřená moderní autorská pohádka (Werichovo Fimfárum, příběhy od M. Macourka, F. Nepila, V. Čtvrťka apod.).

Správný výběr dětské literatury ani v této věkové kategorii neposkytuje jen nové informace, ale nabízí i možnost prožitků. Tím napomáhá rozvoji nejen rozumové stránky dítěte, ale hlavně jeho citové stránky.

3 POHÁDKA JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ

Pohádka patří ke starobylým slovesným žánrům. Jde o prozaický žánr lidové slovesnosti, líčící nadpřirozené jevy jako reálné, s naivní samozřejmostí, jako by v ní vše – postavy, děj, prostředí – bylo skutečné. Na rozdíl od pověsti nejde nikdy o konkrétní historickou dobu, místo ani postavu. Jde však vždy o poutavý děj, odehrávající se v neskutečném prostředí a neurčitém čase. Hrdina odráží skutečné lidské vlastnosti – dobro, odvahu, pracovitost, nebo někdy naopak lenost, lstivost a zbabělost. Většinou vyjadřuje základní lidské touhy a životní pravdy. Děj před něj staví různé problémy a těžkosti, které většinou úspěšně řeší a překonává. Někdy pomáhají i kouzelné předměty – sedmimílové boty, létající koberce, kouzelné zrcadlo, čarovná květina. V průběhu času docházelo v různých oblastech i u různých národů k určitým obměnám obdobného tématu. Základní struktura pohádky však zůstává vždy stejná. „Objevuje se nejen výrazně dějové **vyprávění**, ale i rozmarné, kontaktní **rozprávění**. Důraz je položen na **eliptičnost** (vypouštění epicky nedůležitých a málo působivých časových úseků děje podle zásady – co v pohádce chvíli pouhou, to v životě dobou dlouhou), **retardaci**, (oddalované rozuzlení, jeden úkol je podmiňován dalším apod.), **opakování** motivů a **graduující variace** (trojí nebo vícere opakování úkolu s narůstající obtížností). Zvláštní kompozicí se vyčleňují pohádky **kumulativní** určené pro nejmenší a založené na stupňovitém opakování až k pointě (O veliké řepě). Délku pohádky ovlivňuje skutečnost, že často obsahuje několik dějových sledů jdoucích po sobě nebo i zapuštěných v sobě.“ [1, str. 472 - 473] Děj je vždy uzavřený a v boji dobra a zla vítězí vždy dobro.

Protože pohádky byly původně určeny převážně k ústnímu podání, rámec pohádky tvořivají některé ustálené formule (byl jednou jeden král...nebo za devatero horami, zazvonil zvonec a pohádka je konec...a jestli neumřeli, žijí šťastně až dodnes). Pro pohádku jsou charakteristická i některá magická čísla – tři (synové, dcery, úkoly), sedm (sedmihlavý drak, sedmero hor).

Podle původu rozlišujeme pohádky lidové (anonymní) a autorské (umělé).

Teprve koncem 18. a v 19. století, v souvislosti s šířícím se národním vlasteneckým děním, začaly se pohádky sbírat a vydávat knižně (W. a J. Grimmové, B. Němcová, K. J. Erben, Charles Perrault aj.). Pro sběratele bylo zpočátku záhadou opakování obdobných pohádkových motivů i dějů v pohádkách různých národů. K nejvýznamnějším sběratelům evropských pohádek v 19. století patří např. V. Š. Karadžić (srbské pohádky), A. N.

Afanasjev (ruské pohádky), J. Curtin (irské pohádky). Lidové pohádky byly sbírány jako doklad specifického národního folkloru a staly se nedílnou součástí národní kultury (Václav Říha -Tille, Oldřich Sirovátka). U jiných slouží jako inspirační zdroj k vlastní úpravě pohádky (František Hrubín, J. Š. Kubín).

Zpočátku tyto pohádky nebyly určeny pro dětského čtenáře či posluchače. Teprve v průběhu zhruba půl století došlo k posunu od čtenáře dospělého k dětskému čtenáři. A to zvláště proto, že ho seznamuje s modely různých životních situací, s jejich i třeba fantastickým řešením, blízkým dětskému světu. Pro dětského čtenáře je důležité vždy rozřešení se šťastným koncem, což je jedním z přirozených zákonitostí pohádkových příběhů. Zlo je vždycky potrestáno. Tím je také naplněno očekávání dětského čtenáře. Proto mají pohádky prvořadý význam pro formování mravního vědomí dětí.

3.1 Diferenciace pohádek

1. Kouzelné (fantastické)

Jsou určitě nejstarší a co do počtu nejfrekventovanější. Vždy v nich vítězí dobro nad zlem a slabší nad silnějším (např. O dvanácti měsíčkách, Popelka). Zakládají se na pradávných představách o přírodě a společnosti. Běh světa tu řídí různé nadpřirozené bytosti – sudičky, obři, draci, trpaslíci, víly, čerti, vodníci apod.

2. Zvířecí

Mají velmi blízko k bajce. Hlavními nositeli děje jsou zvířata, která jednají jako lidé. V průběhu doby se některá zvířata stala nositeli charakteristických lidských vlastností (liška – lstivost, medvěd – dobručivost, slon – síla, lev – vládce, tygr – úskočnost apod.). Působí většinou mravoučně.

3. Legendární

Nositeli děje jsou většinou biblické postavy (Sv. Petr – jako klíčník u nebeské brány, Mojžíš jako ztělesnění stáří a moudrosti, lidské duše putující do nebe nebo do pekla).

4. Novelistické – realistické

Patří mezi nejmladší pohádky. Fantastika je potlačena na minimum. Děj je obvykle realistický. Hrdina se v nastolených problémových situacích musí spoléhat sám na sebe, na vlastní rozum. Často jde o zástupce prostého lidu (např. Chytrá horákyň).

5. Autorská pohádka

Na rozdíl od lidových pohádek jde o umělý moderní literární útvar.

Jiné dělení pohádek zachycuje proces včleňování pohádky do literatury. Dle tohoto rozdělení rozlišuje pohádkové příběhy na tři typy:

1. *Pohádka folklorní* – ústně tradovaná, realizovaná v jedinečných vypravěčských aktech, proměnlivá, existující ve více variantách. Písemně zaznamenaná se stává výchozím textem literárního zpracování.
2. *Pohádka literární* – literární adaptace zaznamenaných folklorních textů. Adaptace klasická sleduje vytvoření tzv. optimálního variantu (K. J. Erben aj.) adaptace autorská je určována individuálními představami a talentem těch, kteří ji realizují (B. Němcová aj.)
3. *Pohádka autorská* – text tematicky původní, literární, s velmi různou mírou návaznosti na žánrově relevantní znaky prvních dvou. [4, str. 5]

3.2 Pohádka folklorní

Pohádky patří k jevům lidové slovesnosti, která je součástí národní kultury. Byla předmětem sběratelů, kteří se snažili o přesný záznam lidového vyprávění. Některé znaky pohádek mají charakter nadnárodní, vyskytují se u jiných národů v mnoha jiných zemích. Česká pohádka má mnoho společných znaků s pohádkami slovenskými a polskými. Těsné vztahy mají české pohádky též s pohádkovou tradicí německou. Autor je anonymní. Vždy jde o časovou a místní neurčitost. V průběhu doby se pohádkový příběh doplňoval, vznikaly různé varianty jak krajové, tak národní. Ale pro všechny tyto varianty existuje společný základ, totiž tužby, sny, vzájemný vztah lidí, vztah k práci, ke světu. Každá pohádka dává lidem šťastnou perspektivu, že zlo bude vždycky potrestáno, dobro odměněno, kladný hrdina dostane ruku krásné princezny. Nevypráví tak o lidech, jací jsou, ale předestírá svět, jaký by měl být. Jde o obraz světa přání. Nositeli daných vlastností jsou postavy, jasně v pohádkách vždy vymezeny. Kladná postava má vždy svůj záporný protiklad. I když cesta kladné postavy k vytouženému cíli je plná překážek, obtížných úkolů, nakonec vždy vítězí dobro nad zlem. Kladný hrdina vítězí pracovitostí, odvahou, čestností, obětavostí – tedy vlastnostmi, kterých si lidé ve všech dobách nejvíce vážili. Velkou roli v takovém světě hraje láska. Láska je idealizována a odpovídá středověké koncepci milostného citu. Proto se v pohádkách aktivně většinou projevují mladí lidé (princ, kralevec, princezna, vesnický chasník, chudá dívka), starší postavy mají spíše vedlejší, epizodický význam (staří rodiče, starý král, babka kořenářka apod.). Často hlavnímu hrdinovi pomáhají různé kouzelné bytosti (víly, skřítki), antropomorfizovaná zvířata (liška, mravenci, sova) či kouzelné předměty (zrcadlo, kouzelný

ubrousek). Zatímco v pověsti je běžný život od světa nadpřirozeného vždy rozlišen, v pohádkách se tyto dva světy prolínají, ba splývají. Zázračné věci a kouzelné děje bere posluchač (čtenář) za samozřejmé a přirozené.

Česká lidová kouzelná pohádka si vytvořila vlastní způsob vyprávění. Nevyznačuje se třeba takovou monumentalitou, jako některé ruské pohádky, ani některými krutými obrazy v pohádkách německých. Vysněný pohádkový vznešený svět se střetává se světem vesničana, městského řemeslníčka. Je tedy mnohem civilnější. Hrdinové i vedlejší figurky si vědí se vším rady, dovedou vyklouznout z každé sebekrkolomnější situace.

3.3 Pohádka literární

Jádrem je lidová pohádka, která je autorsky zpracovaná, upravená. Jsou zachovány tradiční ustálené znaky lidové pohádky, obdobné motivy, kompoziční postupy, jazykový styl. Hlavními představiteli tohoto proudu byli nepochybně K. J. Erben a B. Němcová. „Jejich adaptační přístupy byly odlišné. Zatímco autodidakt B. Němcová promítala do lidové filozofie pohádek vlastní bytostnou touhu po spravedlivém uspořádání společnosti a svou vizi ušlechtilého člověka, vědec K. J. Erben spatřoval v pohádce potvrzení své folkloristické koncepce mytologické“ [17, str. 68]

Včleňování lidové pohádky do dětské literatury nebylo vždy jednoznačné. V určitých obdobích se vyskytly hlasy, které odmítaly včleňování kouzelných pohádek do dětské četby, a to z důvodů, že neodpovídají moderní době, že vedou děti k nezdravé fantazijnosti, že vyzdvihují ukrutnost a hrůzuplnost, někde vyzdvihují lenost a hloupost. Tím prý tyto pohádky narušují pozitivní výchovné působení na děti. Vždy záleželo na přístupu autorů – sběratelů lidových pohádek, jaký si zvolili při zpracování pohádkových motivů.

Tato literární tvorba se stala základem pro vznik umělecky hodnotné literatury pro děti a mládež. Na tuto tvorbu navázali ve 20. století např. V. Říha, J. Š. Kubín, J. Š. Baar, J. Horák, F. Hrubín, J. Drda, M. Kubátová, V. Čtvrtek a další autoři literatury pro děti.

3.4 Autorská pohádka

Literární pohádka prochází neustálým vývojem. Od prosté literární adaptace lidové pohádky po umělou autorskou pohádku ze současnosti. Tento vývoj byl přirozený, neboť umělá – autorská pohádka postupně vznikala z pohádky lidové, což je zřejmé z některých společných znaků – tvorba postav, pohádkový děj, střetávání dobra a zla. Proto nelze klást do

přímého protikladu pohádku lidovou a umělou. Obě dvě formy se navzájem ovlivňují a doplňují.

Klasická folklorní pohádka (původně cílená na dospělé) byla předurčena k ústnímu podání, kdy záleželo na vyspělosti samého vypravěče. Autorská pohádka od počátku svého vzniku počítá s dětským čtenářem. „Na rozdíl od folklorní pohádky, která ve své nejvlastnější podobě představuje vypravěčský výkon, je od okamžiku svého vzniku literárním textem. Včleňuje se do literárního kontextu své doby a je poznamenána jeho charakterem. Představuje dílo tvořivého jedince.“ [4, str. 6] V 19. století se postupně formuje literatura pro děti a žánr pohádky se stává její neoddělitelnou součástí. Často zde byly zobrazovány tehdejší společenské problémy, a to morální, sociální i civilizační. Některé autorské pohádkové příběhy se stávají jedním z žánrových zdrojů pozdější fantasy literatury i pro dospělé (E. T. A. Hoffmann).

Hlavním představitelem autorské pohádky na počátku 19. století byl Hans Christian Andersen (1805 – 1875). V jeho pohádkách je často skryt ironický pohled na tehdejší společenské poměry.

Zvláštní postavení v této oblasti literatury pro děti zaujímá tehdy Anglie. Podobného rázu jako u Andersena jsou pohádky Lewise Carrolla (1832 – 1898) Alenka v říši divů, či pohádky Oscara Wilda (1854 – 1900) Šťastný princ a jiné pohádky. Velké obliby získala ze severu Evropy Astrid Lindgrenová (1907 – 2002) a její Pipi Punčochatá. Stejné popularity se dočkal i J. M. Barie a jeho Petr Pan (1904), A. Milne s Medvídkem Pú (1926) i P. L. Traversová se svou Mary Poppinsovou (1934). V posledních letech se největší oblibě mezi dětskými čtenáři těší příběhy o Harry Potterovi od Joanne Kathleen Rowlingové.

Na počátku české autorské pohádky stojí jistě Broučci (1886) od Jana Karafiáta (1846 – 1929). Realistický obraz idylické venkovské domácnosti, koloběh přírody, vývoj malého broučka od nezbedného dětství k dospělosti – to vše bylo dětskému čtenáři velmi blízké. Své místo ve vývoji autorské pohádky v 19. století mají i dramatické báchorky J. K. Tyla (např. Strakonický dudák, Lesní panna, Jiříkovo vidění), či Zeyerovo drama Radúz a Mahulena nebo Kvapilova Princezna Pampeliška. Ve 20. století navazuje na tento žánr například Jan Drda (Hrátky s čertem, Dalskabáty).

V české autorské pohádce ve 20. století hraje nemalou úlohu rychle se rozvíjející civilizace, se všemi jejími vymoženostmi i nedostatky. Civilizační téma s důrazem na sociální rozpory se objevuje zvláště v pohádkách Jiřího Wolкера (O kominíkovi, O milionáři) a Heleny Malířové. Mezi další autory patří Marie Majerová i S. K. Neumann. Roztomilý je Jiří

Mahen se svou knížkou *Co mi liška vyprávěla*, Vladislav Vančura s Kubulou a Kubou Kubikulou, Karel Poláček a jeho *Edudant* a *Francimor*, Josef Lada *Bubáci* a *hastrmani*. Podle příběhů Ferdy Mravence od Ondřeje Sekory byl natočen první loutkový film. Nade všechno ale ční *Devatero pohádek* Karla Čapka a *Povídání o pejskovi a kočičce* od Josefa Čapka. Karel Čapek „nalezl inspiraci nikoli v zušlechtěných literárních pohádkách, ale ve vypravěčství folklorním, kontaktním, improvizujícím, s nímž se v dětství setkal díky talentu své babičky a díky kulturním aktivitám své matky.“ [4, str. 7]

Významnou úlohu sehrála literární pohádka v době okupace. Pohádkové příběhy J. Š. Kubína, Jiřího Horáka, Karla Schulze měly vynahradit absenci vlasteneckých myšlenek ve školní výuce, poznamenané nacistickou ideologií.

Umělá pohádka se rozvětjuje do dvou základních směrů, pohádku, která po všech stránkách napodobuje pohádku lidovou, a pohádku ryze současnou, moderní, civilní. Největšího rozvoje se dočkala autorská pohádka v 60. letech. Dochází k její podstatné diferenciaci, zvláště podle individuality svých autorů. Nezaměnitelný styl je patrný v pohádkách Jana Drdy, Jana Wericha, Eduarda Petišky, Františka Nepila, Miloše Macourka, Ludvíka Aškenazyho i Václava Čtvrťka. Ten svými postavami zabydlil zcela konkrétní prostředí – Jičín se svým okolím, čímž jičínský region významně obohatil.

Moderní pohádka se čím dál víc specifikuje a vzdaluje se charakteristickým rysům klasické pohádky. Moderní pohádky na rozdíl od klasických neobsahují tak podstatné konfrontace s významnými životními problémy. Ani dobro a zlo není tak kontrastně znázorněno. Pohádkové postavy nejsou tak vyhraněně jednoznačné. Čím dál častěji je v ní zastoupena realita dnešního světa – škola, vyučování, technické vymoženosti. To se projevuje zvláště v tvorbě autorů 80. a 90. let. Pohádky procházejí určitým krizovým stadiem. Ke stálícím patří příběhy dobráckého Krtka Zdeňka Millera a Hany Doskočilové, *Rákosníček* Jaromíra Kincla, opička Žofka Miloše Macourka. O popularitu těchto příběhů se zasloužilo především jejich večerníkové televizní zpracování.

4 POVĚST JAKO LITERÁRNÍ ŽÁNŘ

Jde o „prozaický výpravný žánr lidové epiky obsahující fantastické prvky, vedle nichž se však objevují i reálné souvislosti s konkrétními historickými osobami, prostředím a událostmi.“ [14, str. 787] Zatímco pohádky mají platnost především zábavnou a estetickou, pověst plní ve své podstatě funkci zpravodajskou, poučnou. Je to tedy zpráva šířená ústním podáním. Jejím jádrem bývá zpravidla stručné sdělení o něčem, co se skutečně stalo. Postupným předáváním od jednoho vypravěče k druhému, z jednoho pokolení na další, z jedné oblasti do jiné, postupně se mění, rozšiřuje, přibývá v ní tajemných, nevysvětlitelných až pověrečných prvků a motivů. „Pro pověst je příznačný jednoduchý děj s jedinou zápletkou, objektivní věcný styl a vypravěčská střídmost – ve folklorním podání mívají pověsti dokonce podobu stručného vysvětlení nebo holé zprávy.“ (Slovník literární teorie, str. 292.) Tím, že je konkrétně vázána s časem, místem, zvláštním předmětem či událostí, tím se liší od pohádky.

Zatímco obdobné postavy a pohádkové motivy jsou rozšířeny v mnoha zemích, většina pověstí se vyskytuje pouze jen v určitém národním regionu. Proto nejsou pověsti rozšířeny po tak širokém území jako pohádky. Proto národní pověsti jsou šířeny jen v rámci určitého národa (národní pověsti o Čechovi, Libuši, Přemyslovi ad.), regionální pověsti jsou vázány na určitý region (pověsti z Podkrkonoší, Vysočiny, Chodska, Orlických hor apod.). Dokonce i v rámci jednoho regionu se vymezují pověsti podle oblastí, vesnic, měst.

Podobně jako v pohádkách lidová tradice klade hranici mezi dobro a zlo – zlí králové, drábové, loupežníci – proti dobrým chalupníkům, tkalcům, rolníkům. Lidový vypravěč pak tyto vlastnosti ještě více zdůrazňuje a nadsazuje. Záporné postavy a vlastnosti jsou zatracovány, kladné statečné postavy jsou idealizovány.

Většina pověstí ne starších dvou až tří set let nachází oporu v zápisech starých písmáků a kronikářů, většina z přidružených detailů však vychází z fantazie vypravěče (např. v pověstech o založení obce, o původu jména určitého místa apod.). Místní pověsti většinou zahrnují dva okruhy – o přírodních jevech (potocích, kamenech, studánkách), jiné vypráví o různých pamětihodnostech kulturních, stavebních, vzniku a zániku vesnic, křížů, hradů, klášterů či soch.

Zvláštní skupinu pak tvoří pověsti s démonickým námětem, o nadpřirozených bytostech a úkazech. Vycházejí z pověrečných představ dávných lidí o přírodě i o posmrtném životě. Tyto představy byly pro posluchače (čtenáře) vzrušující a přitažlivé.

Přestože patří pověst v dětské četbě k méně frekventovanému žánru, má pro další vývoj osobnosti dítěte svůj nezpochybnitelný význam. Pověst zpravidla vychází z historicky doložitelných faktů, ať již jde o události, místo či osobnosti. Někdy se vyskytují i určité kouzelné situace, které pověst sbližují s kouzelnou pohádkou.

Dělení pověstí:

1. místní – vztahují se k určité lokalitě, vysvětlují její název, vznik a původ lokality či určitého místního objektu.
2. historické – seznamují s historickými událostmi, se sociálními poměry v dané době.
3. erbovní a rodové – vysvětlují původ šlechtických a městských erbů.
4. o lidech – zaměřují se na osoby s určitými charakteristickými vlastnostmi, o povoláních (např. mlynářích, ševcích) a lidských osudech.
5. démonické – o nadpřirozených bytostech (vílách, vodnicích, čarodějnicích).

Existence pověstí sahá do samých prvopočátků českého písemnictví. Vztahují se k utváření české státnosti. Inspirací byly většinou kroniky – Kosmova, Dalimilova, Hájkova. Svou úlohu sehrály v době národního obrození, kdy žily v těsné symbióze s lidovými pohádkami. Významnou úlohu v interpretaci národních pověstí sehráli V. B. Třebízský, K. V. Rais, zvláště pak A. Jirásek. Jeho Staré pověsti české jsou dodnes umělecky nejhodnotnějším souborem národních pověstí. Nezpochybnitelnou úlohu sehrály pověsti také v těžkém období národní nesvobody, v době nacistické okupace za 2. světové války. Národ hledal v pověstech útěchu a víru v opětné nabytí svobody českého národa. Lidé se upírali nejen k Palackému a Jiráskovi, ale zásluhou I. Olbrachta a J. Durycha došlo k významné aktualizaci tohoto literárního žánru.

Po 2. světové válce můžeme pozorovat určitý odklon od pověťového žánru. Přesto v současné době dochází k znovuoživení a jistému zvýšení zájmu o tento literární žánr. Význačnou úlohu v poválečné propagaci žánru pověstí sehráli např. E. Petiška, M. V. Kratochvíl, L. Mašínová, V. Cibula, O. Sirovátka.

5 REGION ORLICKÉ HORY

Již od nejstarších dob se území české kotliny stávalo útočištěm různých kmenů a národů. Toto území je totiž ze všech stran chráněno, a to jak před neblahými povětrnostními vlivy, tak před nájezdy nepřátel, hraničními horami. Na severovýchodě Čech se rozkládá oblast Orlických hor. Nedosahují úctyhodné výšky jako Krkonoše, Šumava či Jeseníky, ani nejsou tak bohatě navštěvované a v moderní době oblíbené turisty. Přesto jsou to hory velice malebné, s kouty zádumčivé krásy, zachovalou přírodou. Málokde se setkáme s takovým souzněním člověka s přírodou, jako právě zde. Neoddělitelně od přírodních podmínek sem patří i zachovalá lidová architektura, která tak dovytváří nezaměnitelný ráz krajiny Orlických hor. Byl to vždy kraj chudých tkalců, dřevorubců či sklářů.

Zatímco podhůří bylo osídleno již v paleolitu, do oblasti samotných vrchů se obyvatelstvo dostává až v rámci kolonizace – od 13. století. Do počátku 14. století byl osidlovací proces v našich zemích v podstatě dokončen. V českých nížinách se již rozrůstaly kvetoucí osady, ale samotné Orlické hory byly pokryty hustým neproniknutelným pralesem. Postupovalo se většinou údolími potoků a říček. Nejvýše položená území byla osídlena až v 18. století. Poměrně rychle byla osídlena německými kolonisty. „Jakož poměrně pozdě byly zalidněny, tak také zůstaly nejdéle obecně nepovšimnuty. Proud turistů rok co rok hrnoucí se do stinných hvozdů velebné Šumavy, do mocných Krkonošů i do skal Českého Švýcarska, sotva že se dotekne hor Orlických. Popisů horstev právě uvedených, a to popisů zábavných, turistických i vědeckých je hojně. O horách však Orlických jen málo psáno, a teprve dobou novější věnována jim pozornost. Neprávem však na pomezí končiny u nás zapomínáno. Nevynikajíť sice hor svých ohromností, ale s temen jejich jsou daleké výhledy k nám do Čech a Moravy i do ztracených končin slezských, a půvabných horských krajin, utěšených a divokých není tam poskrovnu.“ [27, str. 7-8]

Přes toto území vedly také důležité obchodní cesty (např. jantarová stezka) do Kladska a Slezska. Až do poloviny 18. století nebyly totiž tyto hory hraničními, protože Kladsko a Slezsko bylo do této doby součástí zemí Koruny české. Po ztrátě Kladska a Slezska za vlády Marie Terezie se pak v Orlických horách rozmohlo pašování, které se stalo neoddělitelnou součástí života horalů. I přes snahu tehdejších finančních strážních úředníků vznikly známé pašerácké stezky, které se tradují v různých turistických akcích dodnes.

Při horských potocích vzniklo mnoho mlýnů a hamrů. Tento způsob obživy byl také u zrodu nových řemesel. Vedle tradičních truhlářů a tesařů vznikli sekerníci. Díky jim byla většina mlýnů v této oblasti vybudována a udržována v provozu.

Kruté zimy přinášely velké množství sněhu, mrazivý vítr vytvářel hluboké závěje, které i po mnoho dní znemožňovaly lidem vycházet z domu. Obyvatelům chyběl styk s vnějším světem. V této době se většinou zpracovával len z vlastních malých políček. Při předení se scházeli lidé i z blízkých chalup, a tak se za dlouhých zimních večerů vyprávěly staré báje a pověsti a někdy, záleželo na fantazii vypravěče, vznikaly i nové vybájené příběhy. Tyto příběhy se pak přenášely z pokolení na pokolení, některé zanikly. Neustálý boj s přírodou, s tvrdými životními podmínkami, kdy šlo mnohdy o zachování holého života, odráží se v zápisech nejstarších místních písmáků, kronikářů, kteří nám zanechali nejen obraz tehdejšího žití, ale i mnoho těchto bájných příběhů, a ve svých kresbách například i ráz tehdejších staveb.

6 POVĚSTI ORLICKÝCH HOR

Některé pověsti mají význam pro celý národ (např. Jiráskovy Staré pověsti české). Své pověsti má však každý kraj. I Orlické hory se svým podhůřím jsou na ně bohaté. Oproti vnitrozemí se vyznačují určitou specifikou. Většina tohoto území byla osídlena německy mluvícím obyvatelstvem. Tak zde dochází k mísení a vzájemnému ovlivňování kultury české a německé, a to k obapolné prospěšnosti. Lidové kronikářství zde mezi 18. a 20. stoletím dosáhlo mimořádně vysoké úrovně. „Ze starých kronikářských zápisů i z ústního podání vypravěčů těžili ve svém díle takoví sběratelé a zpracovatelé lidové slovesnosti, jako byli například Božena Němcová nebo Karel Jaromír Erben. Z místních písmáků a sběratelů pověstí lze zejména uvést kronikáře Jeronýma Brinkeho z Jedlové v Orlických horách, Josefa Ehrenbergera, katolického kněze ve Skuhrově a v Solnici, či dalšího skuhrovského faráře Františka Košťála.“ (Pověsti z Orlických hor a Podorlicka) [7, str. 7.]

Místní:

Hraniční most přes Orlici v Neratově (str. 7)

Borovice (str. 9)

Založení Luisina Údolí a sklárny v Anenské huti (str. 17)

Důlní díry v Neratově (str. 20)

Obětní kámen u Olešnice v Orlických horách (str. 23)

O smírčích křížích (str. 33)

Johnova stráň a Johnův kopec (str. 38)

Čertovy kameny u Velké Zdobnice (str. 39)

Dřevěný kříž u Velké Zdobnice (str. 47)

(Pověsti a příběhy Rychnovska II.)

Kunšův kámen (str. 9)

(Pověsti a příběhy Rychnovska I.)

Neratovská Matka Boží (str. 320)

Jak Plasnice ke svému jménu přišla [7, str. 316-317]

Stranou protáhlého hřbetu Sedloňovského vrchu, pod dnes pomalu mizejícím, dříve celým a lesnatým kopcem Špičákem, se na oblých svazích k prameni potoka Branky krčilo několik chaloupek. Osadníci těžce obdělávali nedávno získanou panenskou půdu. Museli o ni bojovat s lesem a horami. Ale drsná krajina nebyla pro osadníky jediným nebezpečím. Do malé osady se příkradla černá smrt. Vymíralo jedno stavení po druhém a pozůstalí odváželi své mrtvé příkrou lesní cestou na hřbitov do Dobřan. Jedno po druhém byla pálena obydlí zemřelých a sousedé, zapalující je, nevěděli, kdy se naplní jejich sudba. Nakonec zbylo jedno jediné stavení a nebylo nikoho, kdo by je mohl spálit. Stálo uprostřed osady – na place.

Černá smrt ustoupila hledat své oběti jinam a poznenáhlu začaly okolo potoka vyrůstat nové chaloupky a noví osadníci začali své osadě říkat podle místa, kde zůstalo poslední stavení, Plasnice. Nezapomněli ani na pochmurnou cestu na dobřanský hřbitov a lesu říkali Umrlejší les (Leichenpusch). Ves Plasnice byla pak v registrech prvně zmiňována Léta Páně 1544.

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka)

Historické:

Skuhrovské syřečky (str. 48)

(Pověsti a příběhy Rychnovska I.)

Provádění protireformace po bitvě na Bílé hoře (str. 8)

Velký požár v Rokytnici v Orlických horách dne 26. 7. 1661 (str. 11)

Poprava Zuzany Čepenové z Vrchní Orlice dne 4. 12. 1665 (str. 12)

Poprava lupiče Kryštofa Exnera dne 7. 3. 1694 (str. 13)

Krádež v Kosteletě v Neratově dne 9. 10. 1746 (str. 15)

Císař Josef II. V Orlických horách (str. 16)

Založení kaple sv. Anny na Anenském vrchu (str. 28)

Řádění loupeživých rytířů z hradu Rychemburk (str. 35)

(Pověsti a příběhy Rychnovska II.)

Čeští bratři (str. 30)

Lázně královny Žofie (str. 42)

Poslední český bratr (str. 154)

O Vlastě a Velisce (str. 327)

Za dávných dob, po smrti kněžny Libuše, došlo k válce žen, vedených Vlastou, proti mužům. Po porážce byla Vlasta vyhnána Libušiným mužem Přemyslem z Vyšehradu a vypovězena do lesů dnešních východních Čech. Do vyhnanství ji provázela mladá přítelkyně Veliska. Ta se pokládá za zakladatelku kladského hradu. Tam byly po dlouhá léta uchovávány tyto pamětihodnosti pohanských dob:- podoba bůžka z pohanského chrámu, kdysi stojícího v Kladsku;

-buben používaný při pohanských bohoslužbách;

*-pletenec zlatožlutých vlasů Velisky;
-její luk s bohatě zdobeným toulcem se šípy.*

Velisčin luk spolu s toulcem a šípy přenesl v roce 1743 tehdejší velitel pruské pevnosti v Kladsku do Berlína. Kde však je ukryt podivuhodný pletenec zlatožlutých Velisčiných vlasů, nikdo neví.

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka)

Erbovní a rodové:

Heřman z Bubna a Litic (str. 28)

(Pověsti a příběhy Rychnovska I.)

O znaku města Rychnova nad Kněžnou (str. 24)

Pověst o znaku města Rokytnice v Orlických horách (str. 27)

Kozel jako znamení (str. 40)

(Pověsti a příběhy Rychnovska II.)

Páni z Bubna a Litic (str. 122)

Původ jména a erbu rodu Kinských (str. 123)

Když markrabě Karel IV. Zavítal na výpravě proti Mikuláši z Potštejna do Podorlicka, zajel při lovu do hlubokého lesa, kde pátil chudý uhlíř dřevěné uhlí. Náhle proti Karlovi vyrazil obrovský divoký kanec a zaútočil na něho. Markrabě začal volat o pomoc a tu přispěchal k záchraně uhlíř. Zlomil kanci vaz a vylomil mu při tom oba kly a jeden zub. Z vděčnosti povýšil Karel uhlíře do rytířského stavu, dal mu do znaku tři kančí zuby v černém poli a věnoval mu rozsáhlé území v okolí Vchynic. Uhlíř se tak stal zakladatelem Vchynských, kteří se později nazývali Kinští.

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka)

O lidech:

O tovaryši Kryštofovi (str. 36)

Ospalý Jáchym (str. 45)

(Pověsti a příběhy Rychnovska I.)

O rytíři Jachimu Mauschwitzovi z Armenruh a jeho synu Kryštofovi (str. 4)

O vylekaném ševci v Prorubech (str. 22)

Pověst o Tomáši Jörchlovi (str. 31)

O lakomém sedláku v Rokytnici v Orlických horách (str. 41)

Lakomý mlynář v Liberku (str. 42)

Neklidný křivopřísežník (str. 43)

O krutém purkrabím na Rychenburku (str. 45)

Mlynář čarodějník v údolí Bělé (str. 49)

V Antonínově údolí kdysi stával mlýn při soutoku Bělé a potoka přitékajícího z Hutí. Mlynář v něm bydlící měl čarodějnou knihu. O jedné neděli byl mlynář s rodinou v kostele a doma zůstal jen mlynářský pomocník. Zvědavý chasník našel čarodějnou knihu a četl si v ní. Tu vlétl do místnosti černý havran a při každém obrácení stránky vždy přilétl nový havran, takže ptáci zaplnili místnost i mlýn a všechno sežrali. Mlynářský pomocník dostal strach a nevěděl si rady. Naštěstí přišel mlynář z kostela, nasypal havranům do jejich krákání čtvrtku prosa a rychle četl v čarodějně knize pozpátku. Tak zmizel ze mlýna jeden havran po druhém.

(Pověsti a příběhy Rychnovska II.)

Démonické:

Čert (str.6)

Poustevník Ivan a čert Orličák (str. 24)

(Pověsti a příběhy Rychnovska I.)

Solná panna (str. 50)

Skřítkové v rudných těžních dírách (str. 52)

Strašidlo v zádušním lese u Hlásky (str. 53)

O dracích (str. 56)

(Pověsti a příběhy Rychnovska II.)

O vlkodlaku (str. 149)

Lesní ženky (str. 160)

Ohnivý muž (str. 136)

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka)

Velmi častou bytostí orlických pověstí bývá vodník. Lidé v dřívějších dobách měli strach z tajemných lesních rybníčků a tůní, a proto se domnívali, že kolem nich se děje určitě něco tajemného a že v nich přebývají tajemné bytosti. Nejčastější postavou bývá vodník. “V některých rybnících, ale i potočních tůních, ba i na mokřinách sídlili malí zelení mužičci – vodníci. Za dne se skrývali pod vodou a číhali na neopatrné nebo uhřáté plavce a za noci vylézali ven, aby si na starých vrbách šili boty, či spravovali roztrhané šosy svých věčně mokřých kabátů. K tomu jim nad močálem tančily bludičky, jež svými světélky lákaly noční chodce do blátivých propastí, z nichž nebylo návratu.”

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka, str. 239)

Vodník v Domašíně (str. 239)

Vodník u Bystrého (str. 241)

Vodník Ve Zbytkách (str. 242)

Vodník z Broumaru (str. 245)

Vodník u Dobrého (str. 248)

Vodník z Buckého mlýna (str. 244)

„Hastrman to byl zlomyslný až běda. Nikomu nic dobrého neprovedl a trápil jak mlýnskou chasu, tak hospodáře, kteří si přijeli dát semlít obilí....Jindy zase vyskočil na fůru a ta náhle tak ztěžkla, že s ní koně nemohli pohnout. Jednomu hospodáři zase shodil do vody dva pytle té nejlepší mouky, dalšímu přerezal opratě.“

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka)

Dalšími zlomyslnými bytostmi byli různí duchové. Na ně se proto sváděla většina těžkostí, které lidi v horách potkávaly.

V lesích pod Vrchmezím a Sedloňovským vrchem se dařilo duchům. Jeden z nich zlobíval přímo pod vrcholem Vrchmezí. Nadělal rámusu a děsil dřevaře a uhlíře, kteří v lese pracovali. Chytrý hajný na ně jednou vymyslel léčku, chytil ho do láhve a láhev zakopal. Jednou do těch míst přišla babka sbírat klesti. Když měla dost velkou kupu, svázala ji do otepi, otep si naložila na záda a zamířila domů. Otep byla těžká, babka stará – po chvíli si musela odpočinout. Sedla na travnatý pahrbek a vydechla si. Ale co to – když chtěla vstát, nemohla se odlepit od země. Nic zlého netušíc sedla si na začarované místo. Kde byl v láhvi zakopán duch. Musela volat o pomoc tak dlouho, až ji uslyšel hajný a pomohl jí vstát.

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka, str. 295)

Někdy si lidé z místních obcí lámou hlavu nad tím, jak vznikl ten který název vesnice či města. I zde je možné nalézt vysvětlení v místních pověstech. Jen několik příkladů –

Rychnov nad Kněžnou – *Nejznámější z pověstí vypráví o panně jezdící na jelenu. Jednou se jelen splasil a ubíhal po strmé skále k nynějšímu městu, tehdy ještě osadě. Tam lidé jelena zachytili a pannu zachránili. Od rychlého jelenova běhu prý dostala víska jméno Rychlov, které se později změnilo na Rychnov.*

Olešnice – *Za své jméno vděčí olším, které v dávných dobách pokrývaly dno mokrého údolí, v němž byla obec založena.*

Kvasiny – *Ves byla pojmenována podle bahnitých zátok se stojatou zakyslou čili kvasící vodou.*

Lično – *Vypráví se, že se tu hodně líčilo na ptáky a zvěř.*

Peklo - *Kdysi bývala na tom místě louka, na níž pásal pasáček dobytek. Šel tudy žebrák a prosil pasáka o kousek chleba, ale pasák mu nic nedal. Žebrák prosil dále, ale pasák, že i*

kdyby se měl do pekla propadnout, že nedá. Pojednou se země otevřela a pasák i se stádem zmizel v hlubinách.

Polom – Na místě nynější vsi Polom stával hluboký les, jenž byl zničen prudkou vichřicí. Téměř všechny stromy byly polámány. Po vyčištění se na pasece usadilo několik rodin, založilo osadu a nazvalo ji Polom.

Vamberk – Původně se jmenoval Waldenburg, což ukazuje, že město odvodilo své jméno podle hlubokých lesů, v nichž bylo založeno. Při založení byl nalezen roh zvířete jednorožce, které se dostalo do městského znaku.

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka, str. 10 – 15)

Mnohé z pověstí se zabývají tematicky místy spojenými s náboženstvím – jde o kostely, poutní místa, oltářní obrazy a sochy.

O chrámu Nejsvětější Trojice v Rychnově nad Kněžnou (str. 63)

O kostele na Homoli u Sudslavy (str. 68)

O kostele v Lukavici a o hlasech zvonů (str. 70)

Kaplička Panny Marie Karmelské v Solnici (str. 76)

O potštejnských zvonech (str. 77)

O křížích nad Javornicí (str. 122)

O sošce Panny Marie Svatohavelské v Rychnově (str. 78)

(Eduard Weis: Na přástkách v Podorlicku)

Panna Maria Deštenská (str. 374)

Neratovský prorok (str. 373)

Tajemství kostela v Neratově (str. 325)

Mariánský sloup v Mnichové (str. 373)

(Pověsti z Orlických hor a Podorlicka)

Tyto pověsti mohly být zařazeny do sbírek pověstí až v posledních letech, aby nenarušovaly materialistickou výchovu mládeže. Neúcta k náboženským symbolům vedla k tomu, že během čtyřiceti poválečných let bylo v Orlických horách poničeno mnoho kostelů (Neratov, Deštné, Šediviny), kapliček a zničena většina kamenných křížů, tzv. božích muk. Úlohou těchto některých místních pověstí je právě upozornit na tato, mnohdy již zapomenutá místa.

7 REGIONÁLNÍ AUTOŘI

Každý region naší vlasti je svým způsobem specifický a právě tuto specifičnost se snaží svým dílem zpodobit a zachovat pro současné i příští generace regionální autoři. Svou nenahraditelnou úlohu sehráli samozřejmě místní kronikáři a zvláště pak odborní pracovníci archivů a muzeí.

Zaznamenanými pověstmi se na Rychnovsku zabýval odborný učitel Stanislav Dvořák, který vydal v roce 1939 *Pověsti Rychnovska*. Zemřel za války v koncentračním táboře. Pokračovatelem ve zpracování místních pověstí byl Eduard Weis, profesor filozofie, archivář a rychnovský kronikář, jehož sbírka pověstí *Na přástkách v Podorlicku* nově vyšla v roce 2011 k 125. výročí autorova narození. Ve vydávání pověstí pokračoval MUDr. Rudolf Pivec a dr. Josef Juza, ředitel okresního archivu.

Protože byla značná část Orlických hor osídlena německy mluvícím obyvatelstvem, dochovaly se nejstarší pověsti tohoto regionu v německém jazyce. Obě národnosti tu žily ve vzájemném kontaktu, prolínaly se jejich životy a vzájemně se ovlivňovaly i ve sféře lidové slovesnosti. Díky záslužné sběratelské a literární činnosti německých učitelů, působících na zdejších místních školách, podařilo se tyto pověsti zachovat. V roce 1940 vyšla v lanškrounském nakladatelství Josefa Czerneho knížka *Großmutter erzählt* s ilustracemi učitele Richtera z Deštného. Soubor obsahuje německé pověsti zahrnující oblast Orlických hor vymezenou Olešnicí na severozápadě a Králíky na jihovýchodě. Obsahuje 177 pověstí rozdělených do patnácti kapitol. Mnohdy jde jen o strohou zprávu o určité události. Mnohé z pověstí byly českým čtenářům známy již ze sborníků *Pověsti a příběhy Rychnovska*, vydávané Okresním archivem a Okresním muzeem v Rychnově nad Kněžnou v 90. letech. Celou sbírku si nechala z němčiny doslovně přeložit Eva Koudelková¹ a sama pak tyto pověsti literárně zpracovala pro dnešního čtenáře. Ve své knize *Babička vypravuje* zachovala původní rozdělení do patnácti kapitol:

O bezhlavých jezdcích –	tyto postavy pykají za nějaký hřích ze svého života.
Vodnické pověsti –	jde o typickou postavu spíše českého prostředí,
v německé lidové slovesnosti tak častý není.

¹ Dr. Eva Koudelková se narodila 6. 3. 1949 v Náchodě. Vystudovala češtinu a angličtinu na Filozofické fakultě KU v Praze. Nyní vyučuje na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci. V roce 2000 založila nakladatelství Bor, které se zaměřuje na vydávání regionálních děl.
<http://www.topzine.cz/eva-koudelková>

O čarodějnicích a divoženkách – mladé i staré, škodily lidem i dobytku.

O kouzelnících a čarodějích – kouzelníci oproti čarodějům měli sklon dělat lidem dobro.

Čertovské pověsti – v lidových představách šlo o neposlušné anděle svržené pod zem.

Výměnou za duši splňoval čert jakákoli přání, ovšem člověk za to propadl peklu. Zřejmě je literární inspirace z vyprávění o doktoru Faustovi.

O hradech a zámcích – mají úzce regionální ráz.

O ukrytých pokladech a jejich hledáčích – inspirováno touhou chudých venkovanů po zbohatnutí. Zatímco v české tradici se otvíraly poklady na Velký pátek, v německé spíše na Květnou neděli.

Kouzelná moc zvířat a rostlin – postava draka – saně – není pro české pověsti typická.

O válkách a hladomoru – tyto pověsti mají často blízko k legendám (např. Socha sv. Jana Nepomuckého).

O původu jmen – vykládají původ místních názvů.

Strašidelná zjevení – jde vlastně o předchůdce hororové či dobrodružné četby. Nenadálé změny počasí v horách, bouřky, sněhové laviny, ozvěnu ve skalách musel někdo ovládat.

Potrestání darebácci – vypovídají o lidovém smyslu pro spravedlnost.

O smrti – motiv smrti je častý ve všech oblastech umění a člověka od nepaměti znepokojuje.

Loupežnické pověsti – většinou jsou zaznamenány skutečné události.

O kostelech, kapličkách a pomníčkách – vysvětlují původ, staveb, věcí, přírodních útvarů. Je obtížné stanovit míru pravdivosti těchto vyprávění.

Ze souboru německých pověstí Großmutter erzählt vychází též sborník Pověsti z Orlických hor a Podorlicka, který vydal v roce 2002 Okresní úřad a Státní okresní archiv v Rychnově nad Kněžnou. Obsahuje 72 pověstí.

7.1 Josef Tříška²

Mnohé tyto staré regionální pověsti pak inspirovaly další autory knížek pověstí, například PhDr. Josefa Tříšku v jeho Podorlických pověstech z roku 1992 a v Pověstech od kladského pomezí a dvou Orlic z roku 1993. Zatímco jiní autoři pověstí upravují, stylizují, aby byly pro současného čtenáře přitažlivější, Tříška vrátil ve své knížce pověstem jejich původní a vlastní

² PhDr. Josef Tříška, CSc. se narodil 10. 9. 1922 v Rychnově nad Kněžnou, zemřel 25.3.2005 v Praze. Byl literární historik, filolog, odborný publicista, vědecký pracovník ČSAV. Zasloužil se o publikace z oboru historie české literatury. <http://www.cbdb.cz/autor-72494-josef-triska>

funkci – vrací jim především vlastivědnou hodnotu. Ke svým zpracováním přistupuje z pohledu literárního historika, a tak seznamuje čtenáře i s různými variantami z českých, německých i latinských pramenů. Jeho pověsti mapují podorlický kraj bez příkras, tak jak ve skutečnosti zde lidé žili. Jeho pověsti se tak stávají doplňkem historie a kulturního poznání kraje.

Ve sbírce Podorlické pověsti jsou pověsti uskupeny do pěti kapitol:

Krajina Orlicka a Podorlicka – je věnována krajině.

Díla v krajině – obsahuje vyprávění o hradech, tajemných chodbách a ukrytých pokladech.

Démoni Orlicka – je osou Tříškova zájmu. Démonologii považuje Tříška za prazdroj všech pověstí.

Zvířecí a ptačí pověsti.

Symboly, báje a proroctví – vychází z číselné symboliky, astronomických bájí a proroctví.

Obdobně, tentokrát do šesti kapitol, jsou seřazeny pověsti i v další Tříškově knize Pověsti od kladského pomezí a dvou Orlic.

Josef Tříška působil jako středoškolský učitel na Hradecku. Věnoval se hlavně dějinám starší české literatury. Téma regionálních pověstí Tříšku zajímalo již od doby, kdy vyšly Dvořákovy Pověsti Rychnovska (1939). Trvale ho zaujaly literární fikce bajkové a pověst'ové. S tím blíže souvisí démonologie, které Tříška věnoval celý soubor Démoni v pověstech Orlických hor a Podorlicka a který vyšel v roce 1992. Pověsti shrnul do několika kapitol:

Hrdinové míst – např. Pan Johanes, Kačenka, Kladská panna Vališka.

Ochránci domovů – např. Skřítkové, Šotci, Diblíkové, Had hospodářik.

Čerti – např. Čertův dub, Čertova šlápota, Čertův důl, Čert a švec.

Vodníci – např. Vodník a tkalci, Vodník a rybář, Vodníková nevěrná žena.

Víly – např. Vodní panny, Solná panna na Anenském vrchu.

Trpaslíci a obři – např. Obr Tláskal, Obr Roudný, Silný Samson.

Démoni dne – např. Polednice, Poledníček ve vamberských lesích, Poledníček z Pekla.

Diví lidé –	např. Podhozenec pod Hájkem, Tančící divoženky, Hejkal, Houkal.
Lesní a polní bytosti –	např. Lesní muž u Týniště, Lesní muž v Pavlišově, Mniška.
Barevné zjevy –	např. Černý muž u Solnice, Šedivec v Třebešově, Zelený myslivec.
Světýlka a ohnivci –	např. Rychnovská světýlka, Plivník, Ohnivá koule na Přímě.
Vzdušné bytosti –	např. Orlická Meluzína, Vogelhannes, Ptáčník nad Bedřichovkou.
Nestvůry a strašidla –	např. Bezhlavci, Chřbetnác u Rokytнице, Chlupnác.
Lidští démoni –	např. Bezhlavý rytíř a hradní panna v Neratově, Černá paní na pečínském hradu, Nepřadka v Bohdašíně, Vlkodlak, Můry v Slavoňově.
Duchové a mrtví –	např. Bílý voják „ve zbrani“ u Lípy, Tanec mrtvých, Smrtnice a smrt'ák.
Kouzelníci a čarodějnice –	např. Starý Jakl ze Zdobnice, Mlynář z Tisu, Okovaná čarodějnice, Zelinář v Borohrádku, Rychnovský kouzelník Balšánek.

S uměleckým mistrovstvím pronikla podorlická démonologie i do díla klasiků české literatury K. J. Erbena, B. Němcové i A. Jiráska.

7.2 Jiří Frýzek – Babička vypravuje – Großmutter erzählt

Od 13. století dochází v našich zemích k výrazným změnám v zemědělství a s tím je také spojena kolonizace dosud neobydlených, a tedy neobdělávaných pohraničních území. Bylo nutno získat další zemědělskou půdu. Protože síly domácího obyvatelstva na to nestačily, byli do našich zemí zváni kolonisté hlavně z přilehlých oblastí německých. Tak byly osídleny postupně i Orlické hory. Byla to oblast nábožensky silně pod vlivem nekatolíků. V polovině 15. století se zde zrodila Jednota bratrská. Proto se zde až do třicetileté války hovořilo převážně česky. Když potom v průběhu druhé poloviny 17. století nekatolická část obyvatel i z těchto oblastí musela odejít do ciziny, dochází zde k postupné germanizaci.

Němečtí osadníci zde žili v těsném sepětí s horskou přírodou. Život v horách pro ně nebyl lehký. Horská příroda se jen nerada nechávala podřizovat lidskému snažení, mnohdy dovedla

být vůči lidem dost krutá. A to je prostor pro vymýšlení bájí a pověstí o různých nadpřirozených bytostech, které brání lidské činnosti a zasahují výrazně do života zdejších obyvatel. Kdejaké místo Orlických hor bylo tak opředeno tajemnými příběhy.

Díky záslužné práci německých učitelů, působících na zdejších horských školách, vyšla v roce 1940 knížka Großmutter erzählt, ve které tito učitelé zaznamenali množství vyprávění a příběhů od zdejších usedlíků.

Jiří Frýzek vybral a přeložil některé z těchto pověstí, a tak v roce 2003 vychází výbor pověstí v zajímavé dvojjazyčné úpravě. „Soubor Babička vypravuje obsahuje celkem 83 příběhů, vybraných z původního titulu Großmutter erzählt. Pověsti jsou uváděny v české i německé podobě a jsou řazeny podle míst abecedně. V některých případech částečně upravené německé výchozí texty se však obsahově shodují s těmi původními, vytvářejí proto jisté pojítko s vydáním v roce 1940. Připomínají sběratelskou a literární práci učitelů zdejšího regionu té doby. České verze jsou buď pouhým překladem, anebo – a to ve většině případů – volným zpracováním základní myšlenky.“ [19, str. 141]

Ve většině německých pověstí dominují démonické příběhy se zlými nadpřirozenými bytostmi. Často se objevují bezhlaví jezdci či rytíři.

Např.: Podivné setkání

O bezhlavém jezdci v Neratově

O bezhlavém jezdci v Rokytnici v O. h.

O bezhlavé ženské

Bezhlavé zjevení u Špičáku

Jistý řemeslník se vracel pozdě v noci ze Šedivin do Deštného. Dotrmácel se ke Špičáku, k místu označovanému jako Kamenná komora, když se vtom před ním objevil dřevorubec se sekerou v ruce. Těžko dnes uvěřit, ale koulel před sebou svoji vlastní hlavu. Muž na nic nečekal, otočil se a pelášil, co mu jen nohy stačily, zpátky do Šedivin. Rozhodl se dobře. Od svých známých se totiž dozvěděl, že kdyby nevzal včas nohy na ramena a k tomu bezhlavci se jen o trochu víc přiblížil, určitě by přišel o život. A kolem Špičáku by se pak toulali dva bezhlaví...[19, str. 14]

Svou úlohu sehrávají i čarodějové a čarodějnice.

Např.: Rejdiště čarodějnic

Tajemná paní z Hummelburku

O čarodějovi z Rampuše

Čarodějnická kniha mlynáře Schnábela

Rej čarodějnic

Tajuplná Valpružina noc je v našich horách opředena mnoha pověstmi... Odedávna se prý na křižovatce v Dolní Hedeči, poblíž nechvalně vyhlášeného výčepu pana Winklera, shromažďovaly rozdováděné čarodějnice zdaleka široka. Někdy byly zjevu docela ucházejícího, většinou ale méně vábného. Po pravdě řečeno, vypadaly odpudivě. A jak vám řádily a bez ustání hopsaly, nedovede si snad nikdo ani představit! To se muselo vidět – a hlavně slyšet. Ďábel s parádně nakroucenými a nablýskanými rohy vrzal s vervou na skřipkách skočnou., kopýtkem si důležitě podupával do taktu. Malí a nezbední čertičci, ti zase všechny obveselovali celkem obstojným zpěvem. Inu, reje d'ábelské se nevyhnuly ani horám Orlickým... [19, str. 16]

Objevují se čarovné předměty nebo zvířata.

Např.: O černé slepičce

Stříbrné ryby

O černém psu

Černý kozel

Umrličí lebka

Černý pavouk

Černý kříž

Kouzelný kořen

O ohnivém a bezhlavém psu

O tuze podivné záři

Tajemný oheň

Za tmavých nocí bývá prý čas od času vidět na Ehspannerově kopci u Souvlastního oslnivá záře... Kdysi v této horské vesnici hospodařil bohatý sedlák, jinak náramný bezbožník a lakomec. Časem vážně onemocněl. V předtuše toho nejhoršího poslal pro své tři syny na pole. Mezitím naplnil hrnec cennostmi a zakopal ho poblíž svého stavení. Když se vracel, upadl a přímo u brány statku vydechl naposledy. A tam, kde se objevuje tajuplné světlo, skrblikův nepřejícný duch stále ještě hlídá dobře ukrytý poklad. [19, str. 103]

V kraji vodních mlýnů nemohou chybět ani pověsti o vodnicích a různých strašidlech ve mlýnech.

Např.: Hastrman a přadlák

Vodnický z Dolní Olešnice

Zjevení ve mlýně

O vodnících v Poříčí

Vodník ve Václavově Seči

Vodní trpaslík

Vodník z Hinterwinkelu

V Zákoutí rodiče varovali často své neposedné ratolesti před zlým vodníkem z Alby. Všemi obávaný pán vodní hlubiny rozprostíral po hladině barevně vyvedené pentličky. Z jejich krásy zrak přímo až přecházel. Děti, které se je snažily získat, stahoval bez milosti do svého chladného a nehostinného obydlí. Právě o Černé neděli, která předchází neděli Květné, šla kolem řeky švarná dívka ze Zákoutí. Když už sahala chvějícíma se rukama po pentli, hastrman se nerozpakoval a šup s ní pod hladinu. Pro jistotu ji však ještě připoutal ohnivým řetězem k jednomu z balvanů. Až po roce, znovu o Černé neděli, se nechal konečně obměkčit a mohla odejít...[19, str. 137]

Každá z pověstí se vztahuje vždy ke skutečnému konkrétnímu místu Orlických hor. Některé objasňují název tohoto místa, např. Pověst o Suchém vrchu, O zázračném prameni seinském, Čertův kámen, Socha Sv. Jana Napomuckého v Neratově, Čertova zahrádka v Olešnici v Orlických horách, Černý kříž, O hradu zvaném Popelov, Švédské šance v Prorubkách, Kopetzova studánka v Souvlastní, O hradu Stenzelburku ve Velkém Uhřínově, Zlatá díra u Rampuše.

Lidové pověsti jsou bezednou studnicí lidské fantazie, pramenící většinou z těsného soužití s určitým regionem a jeho přírodou. Tyto pověsti jsou také nevyčerpatelnou studnicí inspirace pro další současné autory výborů pověstí a hlavně pro autory pohádek. U knížky Babička vypravuje je nutno se zmínit ještě o skvělé práci ilustrátorky Jarmily Haldové, jejíž ilustrace nejsou jen pouhým doplňkem literárního textu, ale výtvarnice přímo s autorem knížku spoluvytváří. To je možné jen proto, že sama dlouhá léta v malebném prostředí Orlických hor žije a s prostředím hor se sžila.

7.3 Jiří Frýzek: Ze světa pověstí

V roce 2007 vyšla knížka Jiřího Frýzka Ze světa pověstí, která navazuje obsahem na předchozí výběr pověstí pod názvem Babička vypravuje. Tentokrát jsou pověsti uvedeny pouze v češtině. Kromě původně německých pověstí je doplněna pověstmi českými.

Nejvíce uvedených pověstí objasňují názvy některých známých regionálních míst.

Např.: Císařská rokle

O vzniku města Králíky

O vzniku názvu obce Nebeská Rybná

O hradu Frymburku

O původu města Klášterec

Od čeho je jméno Litice

O původu Oudolí

Od čeho je jméno Žampach, atd.

České šlechtické rodiny za doby posledních Přemyslovců, když se stavěly hrady po německém způsobu, dávaly jim německá jména a psaly se podle nich. Hrad slul původně Sandbach podle písečného potoka, u něhož vznikl. Jméno to dodnes nese blízká vesnice Písečná. Ale časem se na spojitost zapomnělo, a když za těžkých dob naší poroby české vesnice po německu překřtívali, pojmenovali ji Schreiberstdorf – Písařov. A tak je v těch dvou názvech Žampach a Písečná kus jinak zapomenutých dějin. [18, str. 135]

Samozřejmě se v pověstech vyskytují různé čarovné bytosti, které odedávna naháněly lidem strach. Např. vodníci

- Zpropadené kousky liberského vodníka

- Vodník u podleského mlýna

- O škodolibém hastrmanovi

- Lapený vodník

víly - Lesní žínka z Maruše

čerti - Pověst z Malého Uhřínova

lesní mužíčci - Svítící mužíčkové na Panském Poli

- Pověst o pěti lesních mužíčcích

draci - Jeskyně

- Draci

- O drakovi, který přinesl štěstí, atd.

Stejný motiv některých pověstí najdeme i u jiných autorů.

Pověst ze Špičáku: Chudá žena jde s dítětem na velikonoční bohoslužby do Deštného. Když jde kolem kopce Špičáku, zláká ji otevřený vchod do hory a v úžasu si nabírá do zástěry zlato a diamanty. Tak tak se jí podaří utéci ze skály, ale dítě zůstalo uzavřené uvnitř. (viz Erbenův Poklad, V. Šplíchal – Zlatá léčka).

O začarovaném pasáčkovi: Chamtivá selka z Dolan se zabývala mimo jiné i čarodějnictvím. Proměňovala čeledíny ve statné koně a tím stihla udělat mnoho práce na svém statku. Hromadilo se tak její bohatství. Nakonec však byly její čarodějnické kousky

prozrazeny a žena byla jako čarodějnice popravena na Šibeničním vrchu u Mladkova. (Stejný námět najdeme i u Antonína Špinlera.)

Kniha Ze světa pověstí obsahuje celkem 209 pověstí, někdy obsáhlejších, někdy velmi stručných, tak jak byly zapsány v některých sbornících a místních kronikách.

7.4 Rudolf Zrůbek: Pohádky a báje orlického kraje

Neopomenutelnou osobností orlického regionu byl Rudolf Zrůbek.³ Věnoval se nejen lidové slovesnosti, ale celkovému folklornímu umění orlického regionu. V době normalizace se netěšil zrovna přízni řídicích kulturních pracovníků, a tak teprve v nedávné době byly vydány některé Zrůbkovy národopisné práce. V roce 2003 vyšla Zrůbkova sbírka Pohádky a báje orlického kraje. Většina příběhů je inspirována z již známých českých i německých pramenů, ale některé příběhy vycházejí z vlastní badatelské činnosti. Sbírka obsahuje 81 pověstí často s pohádkovými motivy.

Objevují se démoničtí skřítkové (např. Alchymista Andries Komma), čerti (např. Čertovy kameny, Čertův mlýn, Chudý muž a ďábel, Oklamání čerti, Proč čert nedostavěl most, Ve službách ďábla), vodníci (např. Dcera vodníková, Vodník pod Bysterským kopcem, Nevěrná vodníková žena) i příběhy o strašidlech a dalších kouzelných jevech, známých z jiných různých pověstí. I u Zrůbka ovládají bohatství zdejších hor tajemní skřítkové. „Na Květnou neděli, když se v kostele čtou nebo zpívají pašije a země otevírá utajené poklady, rozestoupí se tu země, kudy se vcházelo do hlavní štolý rudného dolu. Ale to vše jenom na několik málo minut. V ten čas prý tam dole skřítkové každému, kdo tam vstoupí, ukáží své poklady, které v zemi našli nebo vykopali.“ [26, str. 8]

Zrůbek se nevyhnul ani vyprávění o Kačence a Krakonošovi. Ve Zrůbkově podání byla Kačenka krásná dcera místního knížete, do níž se zamiloval záhadný myslivec ze sousedních hor – Krakonoš. Jen hustý rudý vous vadil jejich lásce, ale – podle staré kletby – odstranit jej mladý Krakonoš nesměl. „Mladý kníže hluboce zarmoucen zvěděl, že pro svůj hrozný vous, pro dívčí neústupnost, milovanou Kačenku za ženu nikdy nedostane. Zákon zůstal nesmiřitelným prokletím.“ [26, str. 87] A tak na Krakonoších zůstal vládnout vousatý Krakonoš a v Orlických horách Kačenka.

³ Rudolf Zrůbek se narodil v roce 1923 v Rychnově nad Kněžnou, kde také odmaturoval na reálném gymnáziu. V 60. letech studoval etnologii na Univerzitě J.E.Purkyně v Brně. Historik umění, etnograf a vlastivědný pracovník nashromáždil unikátní regionální národopisnou sbírku nejen v českém jazyce, ale i v místním německém dialektu. Zemřel v roce 2008.

Po knížce Rudolfa Zrůbka sáhnou nejspíše obyvatelé samotného orlického regionu, neboť jeho příběhy je zavádějí do důvěrně známých míst Orlických hor, někdy s méně známým příběhem.

8 Pohádky Orlických hor

V současné době dochází ke sblížování pověsti a pohádky. Mnozí autoři při zpracování pověstí využívají literárních prostředků charakteristických pro pohádky. Zatímco folklorní pověsti mají většinou jen jednu dějovou linii, literární úpravy mají složitější syžety, s mnoha odbočkami, dialogy, opakovanými motivy. I když se zdá, že současná přetechnizovaná doba se čím dál víc vzdaluje od fantastiky lidového vyprávění a odpoutává se od tradice, často jsme svědky až živelného návratu k folklorním hodnotám. Jde o potřebu kompenzovat právě nedostatek obrazotvornosti, poetičnosti, ale zvláště citovosti. A právě v tom je lidová slovesnost nevyčerpatelným zdrojem.

Zvýšený zájem o oblast Orlických hor vedl ke snaze umělecky literárně zpracovat tento kout naší země, a to i v pohádkovém žánru. Většina knížek vyšla v posledních letech a stala se skvělou propagací donedávna pozapomenutých Orlických hor. Znovu a znovu je vydávána knížka Antonína Špinlera *O bílé lišce a Pod Suchým vrchem*. Dnes již méně známou je knížka tehdy začínajícího spisovatele Zdeňka Dufka *Pohádky z hor*, své jedinečné kouzlo má knížka Václava Šplíchala *Kačenka z Orlických hor* a v neposlední řadě pak již několik knížek pohádek od Josefa Lukáška.

8.1 Antonín Špinler: O bílé lišce – Přehršle pověstí a pohádek z Orlických hor

Není náhodou, že mezi autory píšícími o Orlických horách převažují učitelé. Působili na malých horských školách a měli velmi blízko k přírodě těchto hor a k lidem, kteří v tomto regionu žili a žijí. Často také pracovali jako místní kronikáři, nebo měli možnost se se zápisy v obecních kronikách seznámit. Bylo to také součástí jejich pedagogické práce, aby prostřednictvím příběhů, pověstí i báchorek vychovávali své žáky k lásce k tomuto kraji.

Jedním z těchto regionálních autorů, který věnoval celou svoji tvorbu rodnému kraji Orlických hor, byl Antonín Špinler (1916 – 1999). Dlouhá léta působil jako učitel v obci Těchonín na jihovýchodní straně Orlických hor. Kraj kolem řeky Orlice, malebná příroda, tichá lesní zákoutí, ale hlavně úcta k lidem zde žijícím, staly se námětem jeho literární tvorby. Postupně vznikly knihy s regionální tematikou – *Lidé od Orlice I. a II.*, *Na Modrou stranu*, *Pašeráci*, *Pod Suchým vrchem*.

Nejznámější jeho knížkou je soubor pohádek a pověstí pod názvem O bílé lišce – Přehršle pověstí a pohádek z Orlických hor. Jde o jedenadvacet příběhů, odehrávajících se převážně v jihovýchodní oblasti Orlických hor a v jejich podhůří. V centru autorovy pozornosti jsou chudí obyvatelé hor, hlavně tkalci, rolníci, drvaři či uhlíři, kteří se celé dny rvou s nepřízní hor i s nepřízní doby, aby tak tak uživili své rodiny.

Tak tomu je i v první pohádce O bílé lišce, kde rodina tkalce Malečka měla sotva na nuzné živobytí, i když se lopotili u stavů a kolovrátků rodiče i děti od tmy do tmy a v zimě dlouho do noci při petrolejce. Denně jim musel stačit úkrop, kyselo, zemáky, podmásli, někdy křápáče. S hotovým tkalcovským dílem pak musel Maleček za každého počasí daleko přes hory do Červené Vody k faktorovi pro ubohou výplatu. A tady při jedné jeho strastiplné cestě zasahuje pohádková bytost – bílá liška, kterou tkadlec vysvobozuje z pytláckých želez. Ta mu z vděčnosti daruje kouzelný člunek, který ho do budoucna zbaví té největší chudoby. (Obdobný motiv najdeme i u Josefa Lukáška v pohádce O kouzelném člunku.) Autor neváhá využít i místního nářečí, a to nejen v přímé řeči. „*Stojí jako tumpachový a mudruje: ,Tak vida, všechno je prauda praudoucí a skutečná, nejsem vopilej ani vomámenej.‘ Pro kryndapána, copak jenom bude dál?*“ [16, str. 9] „*Cák jen to máš, táto, v kapse?*“ [16, str. 10] Hluboká znalost mluvy místních lidí, znalost názvů předmětů denní potřeby, skvělým způsobem přibližuje prostředí, ve kterém tehdy lidé žili. Např. včely nosí med do *tříkláků*, [16, str. 21], mladí nosí šátek *žalínek*, [16, str. 27] kořenářka *tejcila po polích*, [16, str. 31] tuňka *hlubánka*, vzal si dva *křápáče* na cestu, [16, str. 6] *facír* – lesník bez místa [16, str. 49].

Domácí tkalcovství bylo v dřívějších dobách na horách velmi rozšířené. Ruční stavy a kolovrátky rachotily skoro v každé horské chalupě, proto jsou tkalci častými postavami Špinlerových příběhů. Tak i v pohádce Čertova stodola. Tkadlec Tejkl se při svém návratu ze sousední vsi setkává s čertem a hrozí mu nebezpečí. „*Neměl v hlavě piliny ani otruby, nýbrž bystrý tkalcovský rozum.*“ [16, str. 43] Podařilo se mu přelstít čerta, aby ho nechal na pokoji a ještě mu nechal pár zlatáků. A čerti se nakonec setkají ještě s něčím obludnějším než jsou oni sami. „*Čerti se prý zděšeně rozlétli na všechny strany, když po kolejích přisupěl v jiskrách a čoudu hrozný parostroj, strašnější než všichni čerti dohromady.*“ [16, str. 48]

Autorovo vyprávění ožívuje nejen znalost místního nářečí, ale i výborná znalost regionu a místních názvů. I příběhy s pohádkovým motivem se odehrávají na některých přesně jmenovaných místech.

Dalšími, v pohádkách častými a oblíbenými postavami, byli lesníci – hajní, myslivci, adjunkti, fořti. Díky slušivým uniformám sklízeli často přízeň u místních dívek a leckterá

usilovala o jejich náklonnost. Tak i Bětuška z pohádky Holubí studánka. (viz stejný motiv i u Josefa Lukáša v pohádce O Barušce z hájovny) Bětuška byla nejhezčí dívkou ze vsi, bohužel byla dcerou chudého drvaře. Na venkovské zábavě se zamilovala do myslivce Martina a i tomu se Bětuška velice líbila. „*Zahleděli se do sebe, točili se jako ve snu a v srdcích jim vzklíčila upřímná láska.*“ [16, str. 30] Jenže postavení myslivce bylo v tehdejších dobách dosti uznávané, a tak si na Martina myslela i rychtářova dcera. Proto se Bětušce za pomoci zlé kořenářky Apoleny zle pomstila a zničila její krásu. Martinova láska však byla silnější a díky orlické přírodě a dobré vůli Sasance se Bětušce její krása navrátila a uzdravila se. „*S Bětkou oba pracovali v lese a vychovali hodné děti. S nimi se starali o všechny studánky v hájemství, aby měla vůla Sasanka radost.*“ [16, str. 38]

Obdobně hraje myslivecká uniforma úlohu i v příběhu o Růženčině kopci. Hezká lesníková dcera Růženka si vysní mládence v myslivecké uniformě. „*Byla to dívka k pohledání, pracovitá, poslušná, rozumná a učenlivá a navíc tak krásná, že každý, kdo ji poprvé spatřil, užasl. Jako by se do ní vtělila všechna dokonalost a krása přírody, ve které vyrůstala.*“ [16, str. 57] Všechn čas tráví na kopci nad hájovnou a čeká na svého vysněného myslivce. A po letech čekání, i bez zásahu jakýchkoli pohádkových bytostí, opravdu přichází. Je to nový adjunkt, který se náhodou přišel ucházet o práci a na první pohled se do Růženky zamiloval. Od té doby dodnes se kopec nazývá Růženčin.

Ne všichni lesníci ve slušivých uniformách jsou ve Špinlerových příbězích hodni přízně. Takovou postavou byl hajný Chrastavec ve Vlčích jámách. „*Takovýho vzteklyho hajnýho nám byl sám čerchman dlužen. Můj ty bojdošičku, kdopak kdy slyšel, aby hajnej rozdupával chudejm dětem borůvky!*“ „*Drž zobák, babko jedovatá, a v lese se mně nevokazuj!*“ [16, str. 50] Nakonec se sám ve vánici chytne do pastí, které sám nechal připravit pro škodnou. „*Pár hodin pekelné hrůzy ve vlčí jámě ho naučilo cítit s lidmi i zvířaty.*“ [16, str. 56]

Častým tématem pohádkových příběhů je nerovná láska. Tak v příběhu O Uhlířském dole jde o dívku Lidušku z bohaté selské rodiny a chudého uhlíře Prokopa. Od dětství se měli rádi. Liduščin otec však lásce nepřál a poslal Lidušku daleko do služby. A tak se nad nešťastným Prokopem smiluje sama královna víl a pomůže mu Lidušku najít. „*Žili v Uhlířském dole skromně a šťastně, povídali si se svými přáteli na zemi, na stromech i ve vzduchu, pomáhali si navzájem a ve snu je někdy navštívila i Lesana, královna víl.*“ [16, str. 28]

Lesní víly a čerti nejsou jedinými pohádkovými bytostmi ve Špinlerových příbězích. V kraji plném vodních mlýnů se samozřejmě nemůže vyhnout vodníkům. V pohádce Sekerník Pavel se mladý sekerník při opravě mlýna v Celném seznámí s krásnou dívkou, jak

se později ukáže - vodnickou dcerou. I přes odpor otce, starého vodníka Vincka, se mladý pár nechce od sebe odloučit a nakonec jejich láska vítězí nad vodnickou mocí. „*To byla také chvíle loučení. Bratři hastrmani odpluli do svých tůní a sekerníka Pavla se Zlatuší propustil Vincek na suchý břeh.*“ [16, str. 95]

Ve všech těchto pohádkových příbězích straní autor lidem, kteří jsou sice chudí, ale živí se poctivou prací. Bohatství, zvláště rychle a bezpracně nabyté, kazí charakter lidí. Nade vše si autor cení pracovitosti a nabytých životních zkušeností. Vždy straní nezištné lásce. Stejně tak i v příběhu O dobré Barušce. Do vsi se vrací vojenský navrátilce, kterého lidé zvou Osman. Něco si prožil, svá nejlepší léta ztratil ve válkách s Turkem, a tak by se rád usadil. Očekává, že by měl za své služby císaři pánu nárok na lepší život. Všem je však jeho život lhostejný. „*I když byl celý den v jednom kole, tak tak že uživil sám sebe.*“ [16, str. 100] Natož aby živil rodinu. Přesto se mu líbila Baruška z hospody, která byla jako vítr a s každou prací si dovedla poradit. I Barušce se Osman líbil, i když byl o něco starší, ale obdivovala jeho pracovitost. Když při lovu ryb Osman chytí vodníka Vrbátka a ten mu za propuštění na svobodu dopomůže k množství peněz, je přesvědčen, že Baruška neodolá jeho nabídce k sňatku. Ale tady narazil, Baruška nechce o nějakých rychle nabytých penězích ani slyšet. A tak „*Všude, kde uviděl bídu a chudáky, pomohl. Nejraději pomáhal chudým dětem a starcům.*“ [16, str. 111] Teď už nic nestálo v cestě, aby se s Baruškou vzali. Peníze nezaručují štěstí. „*Žili šťastně a dlouho, protože se měli rádi.*“ [16, str. 112]

Jestliže první část knihy Antonína Špinlera obsahuje spíš pohádkové příběhy, kdy sem tam ke štěstí nebo nápravě nepravostí vypomůže tu lesní víla, tu čertík či vodník, druhá část knihy je inspirována známými regionálními pověstmi, vztahujícími se k jihovýchodní části Orlických hor. Jde většinou o pověsti vysvětlující názvy některých lokalit, názvy, které se doposud v těchto místech užívají. Jiné mají oporu v určité historické události s přesným určením času.

V pověsti O Kobylím dole se střetává vůle Stanislava – vládce kladské kotliny – s touhou po volnosti a svobodném životě jeho dcery Běly. „*Chtěla bych být volná jako támhleta bílá kobyłka, zmizet odtud z hradu, prohánět se vesele po lukách, skotačit a hrát si.*“ [16, str. 63] K jejímu štěstí jí dopomůže tetička kořenářka. Postava kořenářek se vyskytuje v literatuře o Orlických horách dost často. Orlické hory jsou totiž bohaté na množství různorodých bylin – léčivých i škodlivých. Kořenářky se vyskytovaly skoro v každé horské vsi. I zde Běle pomůže pomocí koniklece proměnit se v bílou kobyłku a kobylník Aleš z Kobylího dolu si dobrotou,

laskavostí a oddaností získává lásku bílé kobyly. A opět je to léčivá bylina – vratič – která vrací Běle lidskou podobu. V Kobylím dole pak žili spolu šťastni po mnoho let.

Ne všechny pověsti však končí takto šťastně. V pověsti Neratovský jezdec je mladá láska mezi rytířovou dcerou Violou a panošem Ješkem krutě Violiným otcem potrestána. Svou dceru za nedovolenou lásku proklál mečem a panoše Ješka stejným způsobem připravil o hlavu. Od té doby se občas nad Neratovem objeví na ztepilém grošáku bezhlavý jezdec. Stále hledá svou hlavu a krásnou Violu.

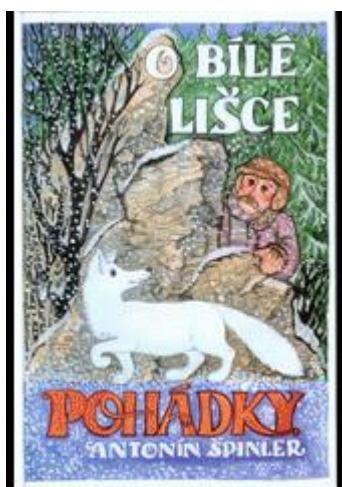
Postava jezdce bezcílně jezdícího krajem se objevuje ještě v pověsti Zakletý jezdec. V polesí byl ustaven nový fořt Jehlička, velice přísný a lidem nepřející. „*Nedobře se teď vedlo horákům v Říčkách. Všem lesním dělníkům strhával nový fořt ze mzdy všelijaké pokuty, pro lesní pych a pytláctví, udával lidi vrchnostenskému úřadu a tam se přimlouval, aby tresty byly co nejvyšší. Jednal s lidmi hrubě a nemilosrdně.*“ [16, str. 134] Honil lidi do práce, jeho bičík nelitoval ani starce. Dostalo se mu spravedlivé odměny – zabil ho při bouři blesk. Nikdo ho nelitoval. Od té doby musí hlídat na svém koni na věky kopec nad Říčkami, kterému se dodnes říká Zakletý.

Některé pověsti mají přesné datování, např. Čertova skalka, když 13. října 1421 husitská vojska dobyla klášter Orlík. Mniši nemilosrdně dřeli z rolníků okolních vsí poslední živobytí, a tak se poddaní spoléhali na Žižku, že přirazí se svým vojskem a klášter ztrestá. Tak se i stalo, klášter shořel na prach. Mniši se rozutekli, jen líný mnich Bruno utéct nestačil. V zoufalství volá na pomoc čerta a ten ho skutečně odnáší. Místu, kde jsou prý dodnes znatelné čertovy stopy, se říká Čertova skalka.

I další Špinlerovy pověsti jsou inspirovány konkrétními kronikářskými zápisy. Většinou vykreslují nemilosrdný přístup tehdejší feudální vrchnosti ke svým poddaným. Tak v pověsti O rebelu Blažkovi museli horáci doprovázet vrchnost i za nejhorších podmínek při honech. „*Ani se neptej, panskej pes má lepší život než sedlák. Dostane aspoň nažrat a my můžem jenom koukat, jak se panstvo vo svačině cpe. Čtyry prasata dnes ubili, zas maj masa habaděj a my musíme ten vovesnej chlebiček s plevama třikrát vobrátit, než si ukrojíme, aby neubýlo. Jenom ten karabáč maj páni na sedláka a na psy stejnej.*“ [16, str. 124] Není proto divu, že se z rolníka Jiřího Blažka stal zbojník, aby se pomstil za všechna zažitá příkoří, za krutovládu rokytnického pána Manšvice. V září 1616 však byl Jiří Blažek dopaden a v Rychnově popraven.

Ani Antonín Špinler nemohl pominout ve své knize příběh nejznámějšího zbojníka na rokytnickém a rychnovském panství – Ledříčka. (Ledříčkův příběh zpracoval ve své knize

Kačenka z Orlických hor i Václav Šplíchal) I v této pověsti autor prokazuje skvělou znalost místopisu a lidového jazyka. Ledříček se strojí „*po haluzácku*“, nosí šátek „*žalínek a normanský špenzl*“. Často vzpomínal na své neutěšené dětství s tyranským tátou. „*Kolik výprasků dostal od táty, aby víc pracoval, víc sháněl a neodmlouval. Aby se nepral s bohatšími kluky, kteří mu nadávali a ponižovali ho. Za to, že přinesl z lesa málo hub, málo borůvek, málo klestí. A když chtěl z panského přitáhnout větší soušku, chytil ho hajný a div že mu uši neukroutil. Když chytil v Orlici pstruhy na lepší oběd, dostal od porybného na hřbet holí. Kdekdo si na něho troufal, protože byl malý a chudý, a otloukali ho jako jeřábovou píšťalku.*“ [16, str. 138] Proto se dal na zbojníčinu. Přepadal na rokytnickém a rychnovském panství. Pomáhal chudým v chudobincích a obecních pastouškách. A uspokojoval ho pocit, že alespoň trochu oplácel útisk a bezpráví, kterého se dopouštěla vrchnost na svých panstvích. Nakonec zahynul v blízkosti své lesní skrýše. „*Stateční a dobří lidé jako Ledříček a teta Mihulková neumírají doopravdy, ale žijí v srdcích a myslích vděčného lidu v Orlických horách podnes. Tam je jejich nejtrvalejší pomník, když na jejich neznámých hrobech roste jen býlí.*“ [16, str. 148]

Obrázek 1 O bílé lišce

4

Knížka O bílé lišce – Přehrsle pověstí a pohádek z Orlických hor od Antonína Špinlera patří k tomu nejlepšímu, co bylo o regionu Orlických hor napsáno. Pohádky poprvé vyšly v roce 1997 a dočkaly se v roce 2014 již třetího vydání s výborným výtvarným doprovodem ilustrátorky Jarmily Haldové. To svědčí o jejich průběžné oblibě. Zásahu na tom má v první řadě živý vypravěčský styl, znalost místního jazyka, vycházejícího z východočeského nářečí. Z každého příběhu je znát těsné autorovo soužití s milovaným krajem a lásku k místním lidem. Knížka je spíše určena vyspělejšímu dětskému čtenáři, neboť právě některé nářeční výrazy a prvky by mohly být mladším dětem méně srozumitelné. U uvedených pověstí pak je určitě třeba vysvětlení ze strany informovaného dospělého.

Orlický region je pro pohádkáře nevyčerpatelným zdrojem inspirace. To také přivedlo Antonína Špinlera k napsání další pohádkové knihy – Pod Suchým vrchem. Jde o soubor deseti vpravdě pohádkových příběhů, jejichž hrdiny jsou chudí lidé z hor a podhůří – tkalci,

⁴ http://www.databazeknih.cz/images_books/21_/217203/big_o-bile-lisce-prehrsle-povesti-a-poh-F9a-217203.png

drvaři, knoflíkáři, drobní rolníci, kartáčníci, ale i pytláci a pašeráci. Žijí v jakési přátelské symbióze s neskutečnými postavami, berou je jako přirozenou součást tamější přírody.

Tak i v pohádce O vodníkovi vodník Klobouček – žil pod Studencem na Tiché Orlici – vládl rozlehlému povodí, ale lidem neškodil. Když však mu tkadlec Koblížek ukradne jednu jeho kouzelnou botu, hrozí tvrdým trestem nejen jemu, ale celé jeho rodině. A tak raději Koblížek botu vrátí a vodník opět lidem pomáhal, kde se dalo.

Špinler neváhá použít v přímé řeči hovorové češtiny, někdy i se znaky zdejšího nářečí. „No svačili prej jako mý a jednomu z nich, tomu nejmladšímu, spad na chleba šerednej pavouk. Kamarádi se s ním hned vsadili vo litr kořalky, že pavouka nesní...I cákryš, to je nadělení! Moc se mně v tom tvarohu nehrab!“ [24, Pavoučí pohádka str. 13] „No nešť, tak si di, vím, jak po Vídni toužíš. Jenomej nezapomeň na dobrý vychování a dej pozor, ať nikde nebrkneš vo bludnej kořen...“ [24, Jak šel Kosek do Vídně str. 23] „Koukám, že si oblíkáš svuj letní utíkáček, co tě jenomej napadá! Hned to slíkni a vem si voučí kožich po dědovi s tím vysokým límcem a neušklebuj se, a za starej kožich se nestyď, zima se taky nestydí. Koukej se vrátit do kvíčerka...“ [24, O silném Maxovi str. 51]

Lidé z hor se snažili vyžít hlavně z toho, co sami vypěstovali nebo nasbírali. Tak i babička z pohádky Jak šel Kosek do Vídně říkala, že „chudák u nás na horách se musí uživit i na hromadě kamení“. [24, str. 20] A tak i od dvou let vychovávala svého vnoučka. K obživě jim sloužila malá zahrádka „s třeshněmi plavkou a uherkou, hrušní jakubkou a zimní jabloní. U plotu rostly keře rybízu a chlupaček. Rané brambory brzilky si babička vypěstovala sama“. [24, str. 20] V lese se sbíraly „smrže...opeňky, penízovky, pýchavky, katmanky a zvláště chutné růžovky. Nejchutnější havelky sbírali někdy i pod popraškem sběhu“. [24, str. 20] Tady se autor projevuje sám jako vynikající znalec a zahrádkářský praktik.

V celé sbírce jsou obsaženy ryze autorské pohádky, s vlastním námětem a syžetem. Jen někde se ozve náznak známé pověsti, např. Jak Meluzína zachránila Prašivce. [24, str. 34] „Jsem víla Meluzína, pocházím z náhodského zámku, ale vrátit se tam nechci, protože můj milý nedodržel slib. Lítám proto ve vichřici širokým krajem od Náchoda po Jeseníky, žaluji lidem u komína na svůj osud a napomínám je, aby všechny své sliby dodrželi.“ [24, str. 43] (viz Josef Tříška: Démoni v pověstech Orlických hor, str. 33.)

Démoni se objevují i v některých dalších pohádkách A. Špinlera. Například v pohádce O víle Růžence je to polednice, která ukradla matce dítě Růženku a chce jím obdarovat hejkala. Růženka se ale stala jednou z lesních víl a zapomněla, čí je a odkud je. A je to opět zásah

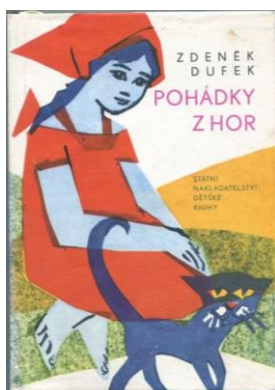
léčivých bylinek babky kořenářky, co ji přivede šťastně zpět do lidského světa k rodičům a do náručí švarného ženicha.

Jinými demonizovanými stvořeními bývají v orlických pohádkách bludičky. A tak i v pohádce O bludičkách se s nimi setkává mládenec Honzík. „A najednou, věřte mně, nebo ne, pár kroků přede mnou se rozsvítilo jasné modrozelené světýlko a koukalo se rounou na mě přívětivejma očima. No jistě, to světlo mělo oči v malém obličejíčku, ale tělíčko a dál už vůbec nic jsem nezahled.“ [24, str. 82] Jsou to bludičky, které dobrým lidem rády poslouží při cestě přes močály. Ale kdo se k nim choval neuctivě, toho dovedly krutě vytrést, jako například Vlastu z pohádky O bludičkách. „‘Světýlka, světýlka, hoňte mě a popalte mi sukni!’ Bujaře vyrazila Vlasta místo ke vsi k lesu, bludičky jako sršáni kolem ní a v mžiku provedly, oč je žádala. Na Vlastě vzplanula lněná sukýnka, po ní halena i prádlo...“ [24, str. 86]

I v těchto pohádkách si autor cení pracovitých lidí. A pokud jim štěstí přeje a za pomoci pohádkových bytostí nabudou nečekaně velkého bohatství [24, Pohádka Hadí král str. 87], ochotně pomohou všem potřebným – v chudobincích, sirotčincích, žebrákům.

Špinlerovy pohádky Pod Suchým vrchem nás uvádějí do světa jihovýchodního cípu Orlických hor. Pro samostatné čtení mladších čtenářů by nemusely být zcela srozumitelné pro časté užívání archaismů a nářečních prvků. Jsou určeny spíše pro komentované předčítání pamětníků – babiček - svým vnoučatům.

8.2 Zdeněk Dufek: Pohádky z hor

Obrázek 2 Pohádky z hor

5

Prostředím Orlických hor se zabývalo několik autorů pohádek. Většinou vycházeli ze známých či méně známých pověstí. Vždycky však byli okouzleni prostou, ale malebnou přírodou a lidmi, kteří našli v těchto horách svůj domov.

Jednou z dnes už pozapomenutých pohádkových knížek jsou Pohádky z hor od Zdeňka Dufka, které vyšly poprvé roku 1963. Tehdy začali i lidé z vnitrozemí objevovat tichou krásu Orlických hor a jezdili sem na chaty a chalupy si odpočinout.

Stejně tak podlehl těmto horám i Zdeněk Dufek. „Tráva tam voní jaksí zemitě, hvězdy jsou čistší než kdekoli na světě a svítí, svítí tak, že zvěř nemusí ani cestičky k potůčkům hledat.

⁵ <http://www.dantikvariat.cz/dufek-zdenek/pohadky-z-hor-176368>

Někdy přicházejí bouřky. To nebe vzkypí, vzedme se, svíjí a trhá, blesky rvou černé kudrnaté mraky na cáry, voda teče nahoru i dolů, zleva i zprava, nevidíš na krok...“ [15, str. 9] Je to doba, kdy princezna Kačenka ani Rampušík nejsou ještě populární. Pohádky z hor jsou v pořadí druhou autorovou prózou. Později se zabýval hlavně filmovou scénáristikou a dramaturgií v barrandovských studiích v Praze.

Jako dříve o teplých letních večerech setkávali se vesničané na návsi pod lipou a vyprávěli si různé příběhy, tak nás ve své knížce autor seznamuje se skupinou svých dobrých přátel, kteří se setkávají u jeho chalupy v Orlických horách, a každý vypravuje pro pobavení i poučení svůj příběh. Jde většinou o místní starousedlíky – hajného, krejčího, starého dědu, lékaře, malíře. Celkem je takových zastavení deset – něco na způsob dekameronu. Autorovi hosté promlouvají živým, vypravěčským stylem (*Jak tedy říkám... Jestli vás to zajímá, tak vám to povím... Jo, jak se říká: kdo chce víc, nemá nic... apod.*). Autor však dodržuje ve všech těch vyprávěních přísně dobovou normu spisovného jazyka. I když jde o pohádkovou knížku, je určena spíše vyspělejšímu dětskému čtenáři.

V těchto pohádkových příbězích vystupují nadpřirozené bytosti jen velice sporadicky. Jde spíše o běžné lidské příhody, podtrhující některé lidské vlastnosti – pracovitost, trpělivost, šikovnost, ale i špatné – hamižnost, nenasytost, lakomost, lenost. A někdy se pro nápravu lidských chyb zapojí pohádkové bytosti – vodníci, víly, skřítkové. Dufkovy pohádky nezastírají didaktický ráz. V tom jsou dost poplatné době svého vzniku, kdy klasické kouzelné pohádky nebyly zcela v kurzu a pohádka měla plnit v první řadě funkci ideově výchovnou.

Na prvním místě jde o nabuzení citu lásky k domovu, tomu nejdražšímu, co člověk v životě má. Např. v Pohádce o vodníku z opočenského Broumaru vodník Kvákač je nadřazeným ostatním vodníkům z řek, potoků, tůní a rybníků orlického podhůří. „*Jezdil v kočáře, který táhlo padesát cvičených kaprů. Tam, kde voda běží s kopců prudce, zapřahal štiky... Dole pod stájí, ve sklepě, stály vyrovnané dvě řady hrníčků, pěkně barevných a čistých, obrácených dny vzhůru. Pod hrníčky sice nic nebylo, poněvadž Kvákač už dlouhou dobu dušičky nelovil, věnoval se víc hospodaření a besedám, ale hrníčky mít musel, protože vodník bez hrníčků, to ani nejde.*“ [15, str. 15] A přesto se cítil v tom malém českém prostředí nespokojen. Doslechl se o pohodlném životě v cizině, životě v teplých vodách, o dostatku všeho potřebného k životu. „*Ve světě že je jinčí život, ve světě že je všechno velké a krásné, že je tam lepší chleba a vůbec...*“ [15, str. 18] A tak neměl doma stání a do ciziny se pustil. V daleké vybájené Itálii však zjistil, jak mu je všechno kolem cizí, jak se i cizí vodníci k němu chovají nepřátelsky, jak neradi mezi sebe přijímají cizince kdesi ze studených českých

vod. Pochopil „že štěstí je jenom doma...v pohraničních potocích, kde voda dovede dát tělu sílu a kde je možné se všemi mluvit a se všemi si rozumět...Svět je vlastně domov a že žádný živý tvor nedokáže vtěsnat do srdce víc než domov.“ [15, str. 24]

Stejný motiv je zpracován v Pohádce o tom, jak Frantík Macků hledal štěstí ve světě a našel je nakonec doma. Frantík často hloubá nad tím, jak být šťastný. Vysněná píšťalka mu ke štěstí nestačí. Láká ho svět cirkusu, neboť lidé od cirkusu jsou dnes tady, zítra jinde, neznají hranice, domovem jim je celý svět. To se zdá být pro Frantíka pravým štěstím. Putuje s cirkusem, nakonec se stane mauretánským králem, ale jeho život to nenaplňuje. Ani krásná princezna ani nejkrásnější palác ho šťastným neudělají. Začíná chápat, že štěstí je v něčem jiném. Nakonec se vrací domů do Orlických hor a pochopí, že opravdové štěstí se dá najít i doma, v každodenní práci. „Někdo se za ním honí celý život a nikdy je nenajde. Snad proto, že je hledá v oblacích a zlatých zámcích, zatímco jeho domovem jsou každodenní starosti...V čem by konečně mohlo být štěstí? V dětských kukadlech, ve květině, v pohlazení. A nejvíc v lidské lásce a pak v tom, co pro lásku dovedeme udělat.“ [15, str. 92]

V Orlických horách byly krásné hluboké lesy, původně bukové, ale ty vzaly za své rozvíjejícím se průmyslem. V průběhu 18. a 19. století vznikaly i zde železářny, hamry, sklárny, mlýny a všude se topilo tvrdým dřívím. Dnešní lesní porosty jsou smrkové a vznikly většinou v průběhu 20. stol. Ani tyto hory se však neubránily proti prohřeškům moderní civilizace, spadu různých škodlivin z průmyslových podniků daleko v kraji, a tak celé stráně hlavního hřebenu byly postiženy civilizační nemocí. O tom jednoho večera vypráví starý hajný. Jak hajní mají plné ruce práce nejen s pěstováním lesa, ale i některými neukáznými lidmi. V péči o les však hajný není sám. V Pohádce o pěti dobrých lesňáčkách vystupují lesní skřítki. „Každý hajný si myslí, že les je jeho království, že jenom on se o něj stará a vůbec si připisuje celou spoustu zásluh – a teď najednou bác! Špunti jako palec u ruky, ani je pořádně vidět není a dělají toho pro les stokrát víc.“ [15, str. 39] Chrání les před nepořádnými lidmi, kteří lesu jen škodí. Kopou do všeho, do mladých stromků, do hub, které zrovna oni nepotřebují, ničí borůvčí. „Ale musíme také po pravdě říci, že to nedělají všichni lidé. Jenom sobci a kazisvěti, těch je teď v lese plno.“ [15, str. 41]

Jedním z dalších vypravěčů byl malíř. Při objevování krás zdejších hor se mu zjevila víla. „Tři kroky za mnou stála víla...Něžná, jemná, jako utkaná z měsíčních paprsků a navíc z ní vycházela taková namodralá záře. Taký musím povědět, že byla hezká, tak hezká, jak jsem ještě nikdy nikoho neviděl.“ [15, str. 45] Víla si přála, aby ji malíř namaloval. Vznikl tak obraz, který sám malíř pokládal za svůj nejpěknější. Víla však malíři dala jednu podmínku –

obraz nesmí nikomu ukázat, jinak zmizí. „*To nevíte, co je to za soužení, mít obraz, o kterém jste přesvědčeni, že je to to nejpěknější, co jste kdy namaloval, a nesmět ho nikomu ukázat.*“ [15, str. 49] Jak se má těšit ze své práce, když se s ní nemůže pochlubit. Nakonec zvítězí pocit marnivosti, malíř neodolá a ukáže obraz svým přátelům. Obraz navždy zmizí. Člověk má být alespoň někdy pokorný, protože krása bez pokory zřejmě žít nemůže. Krásnou vílu si musí objevit každý sám.

Autor vzdal touto knížkou hold oblíbenému kraji – Orlickým horám a lidem v nich žijícím. Jde o specificky autorské, čapkovsky stylizované pohádky, neovlivněné jinými prameny. Většina pozdějších regionálních autorů byla inspirována z větší části místními pověstmi a kronikářskými zápisy.

8.3 Václav Šplíchal: Kačenka z Orlických hor – Pohádky pro děti i dospělé

Dlouho byl region Orlických hor mimo masový zájem turistů. Dlouho také trvalo, než se začalo budovat potřebné zázemí nutné pro rozvoj turistiky. Proto si Orlické hory zachovaly z větší části neporušenou přírodu nepoznamenanou civilizačními zásahy masové turistiky. A tak se také mohly zachovat různé pověsti a báje o tajemných zákoutích, skrytých pokladech, tajemných bytostech. Tyto pohádkové příběhy se tradovaly z pokolení na pokolení a je zásluhou několika málo autorů, kteří nám chtějí tyto příběhy, a tím i zádumčivou krásu přírody Orlických hor přiblížit.

Dramatické životní okolnosti přivedly do Orlických hor na počátku sedmdesátých let minulého století bývalého vysokoškolského učitele doc. PhDr. Václava Šplíchala, CSc. Orlická příroda si ho zcela získala, seznamoval se postupně s životem místních lidí, s mnohými dnes už zaniklými řemesly, s tkalci, skláři, ale i s místními bájemi a pověstmi o Kačence, Krakonošovi a Rampušákově. „Brzy se zrodila myšlenka, všechny tyto bájně postavy, žijící uprostřed nádherné přírody, obklopené chudými a čestnými horaly osudově spojit s dívenkou, která je nejen krásná, ale současně obdařená všemi vlastnostmi dobrého člověka.“ [9, str. 9] V sedmdesátých letech vznikla první část knihy s prvními deseti příběhy. S delšími přestávkami pracoval autor na dalších příbězích v osmdesátých a devadesátých letech.

Kompozice této pohádkové knížky se v mnohém liší od jiných vypravěčů. Například Pohádky O bílé lišce od Antonína Špinlera (Ústí nad Orlicí 1997) i knížka Pod Suchým vrchem jsou situovány spíše do jihovýchodního cípu Orlických hor. A jde vždy o samostatné

uzavřené příběhy. Šplíchalovy pohádky se odehrávají převážně v samotné centrální části Orlických hor. Svou knížku Šplíchal pojal jako pojednání o Kačence, královně Orlických hor, od jejího narození (Jak Kačenka přišla na svět, Kačenčiny sudičky), přes období šťastného dětství a dospívání (11 pohádek), Kačenčinu dospělost (8 pohádek o volbě za královnu a její první lásce) až po Kačenčino působení jako dobrého ducha hor (9 pohádek). Až na posledních devět příběhů tvoří knížka jeden dějový celek. Jednotlivé pohádky na sebe dějově i časově navazují.

Pohádky jsou psány dobrým vypravěčským stylem, ne však vždy zcela srozumitelným malému dětskému čtenáři. Šplíchal, jako vysokoškolský pedagog, nepřekračuje nikdy normu spisovného jazyka, drží se stylu českých klasických pohádek. Obsahují charakteristické znaky kouzelné pohádky. Zvířata mluví, chovají se jako lidé, ale marně bychom v těchto pohádkách hledali zlé hrůzostrašné pohádkové bytosti – čerty, čarodějnice, hejkaly, vodníky, draky, zlé víly. V pohádkách dominuje v první řadě příroda.

Kačenka – budoucí královna a dobrý duch Orlických hor – je u Šplíchala dívenkou z chudé chalupy. Prvními osídlenci hlubokých hraničních hvozdů byli uhlíři, kteří pálili dřevěné uhlí. V jedné takové chaloupce chudého uhlíře přišla Kačenka na svět díky zázračné bylině, kterou darovala uhlířce babka kořenářka. „*Bylinu musíš nejdříve dobře usušit. Nesmí to být ani na kamnech, ani na slunci, ani na světle, ani ve tmě. Nesmí ležet, ani být přikryta, musí květem viset dolů. Zcela suchou pak rozdrtíš dřevěnou paličkou v misce na jemný prášek. Pak stačí jediná špetka...*“ [9, str. 14] Dlouho jakoby kouzelná bylina neúčinkovala. Teprve za dlouhou dobu se narodilo křehké, roztomilé děvčátko. Tak spatřila světlo světa Kačenka. Sudbou jí bylo souzeno, že vyroste v krásnou ženu, které se půvabem nikdo nevyrovná a která se stane královnou Orlických hor.

V horách bylo vždycky nejhůře v období zimy. Tehdy byl těžký život horalů. Zima zde byla dlouhá a krutá. „*Královna Zima převzala vládu nad naší zahradou i nad námi. Pamatuj si, Kačenko, její srdce je ledové a neoblomné. Kdo se proviní proti její vůli, proti jejím příkazům a varování, tomu neodpustí, toho neúprosně potrestá. Nezná slitování. Běda slabým a nepřipraveným na její panování.*“ [9, str. 22] Co lidí nejen v minulosti, ale i v současnosti podcenilo kralování královny Zimy na horách a tvrdě na to doplatilo! Šplíchal prožil v těchto horách mnoho zim a ví, že i přes různá nebezpečí, která zima lidem připravuje, skýtá na druhé straně nádherné scenérie, které může k potěše lidského oka připravit právě jen zima. „*Mírně mrzlo, horský studený vítr odpočíval někde na druhé straně hor. Ledový příkrov usnadňoval chůzi po sněhové vrstvě. Celý byl poset nekonečným množstvím světélkujících*

krystalků zmrzlého sněhu. Stvolý vysoké trávy, tenoučké větévky keřů byly ozdobeny drobnými korálky námrazy. Malé jedličky spolu s košatými bukovými a dubovými keři vytvářely pohádkové bytosti. Korytem zamrzlého potoka se pomalu prodírala voda, která se přelévала po zledovatělých kamenech a kořenech stromů. Nad vším trůnily mohutné jedle a buky, jejichž koruny a větve byly obaleny mohutnou vrstvou sněhu. Královna Zima se představila v té nejkrásnější podobě.“ [9, str. 28]

V centru Šplíchalových pohádek je především příroda Orlických hor, fauna i flóra, a to ve všech ročních obdobích, v celé své mnohostrannosti. To nám autor představuje nejprve očima dítěte – malé Kačenky. V tom tkví také didaktická stránka Šplíchalových pohádek. Kačenka citlivě vnímala všechno to luční hemžení letního odpoledne. Aniž věděla či tušila, pilně se připravovala na svou předurčenou úlohu vládkyně přírody Orlických hor. Stále těsněji a těsněji se sblížovala s přírodou, pronikala do tajů její mnohostranné a přebohaté říše, jež nemá hranic. Hodně ji naučila babka kořenářka, která ji zasvěcovala do tajemství bylinného království. „*Všechna ta přiléhavá jména si hluboko vrývala do paměti: sedmikvítek, violka, suchopýrek, běloprstek, přeslička, bradáček, bledule, zvoneček, koprniček, hlavinka, hořeček, prvosenka, smetanka, kohoutek, mateřídouška...Všechny pod její ochranou ožívaly a rozrůstaly se. Brzy zde rozkvetl vzácný prstenec, oměj, mléčivka, česnek medvědí, prha, tučnice, rosnatka a další.*“ [9, str. 45] Přebohatá a přepestrá je flóra Orlických hor a autor k ní přistupuje s láskyplným vztahem. Čtenář uvěří, že většinu těchto rostlinek autor sám poznal.

Ale Kačenčin život neměl probíhat jen tak zcela bezstarostně. Do jejího života zasahuje první pohádková bytost těchto příběhů – hadí královna, která se chce budoucí královnou Orlických hor zbavit. Kačenku však ochrání i za cenu svého života věrný pes Bojar.

Období bezstarostného dětství končí, když během živelné smršťe ztrácí oba rodiče. A opět se objevuje tajemná babka kořenářka, která ji po celou dobu učila poznávat přírodu Orlických hor a nyní nastává čas, aby byla Kačenka zvolena jejich královnou. K volbě má přispět bájný kvítek zlatého kapradí rozkvétající jen o svatojánské noci. „*Nastal čas, kdy tě odměním za tvoji dobrotu. Zítřka o svatojánské půlnoci najdeš květ kapradí, který je z ryzího zlata a má kouzelnou moc. Kdo jej získá, porozumí řeči zvířat, hmyzu, ryb, všemu živému tvorstvu v celé božské přírodě. Nejen to, staneš se neviditelnou, kdy se ti zachce.*“ [9, str. 61]

Příběh Volba královny, kdy se všechna zvířátka Orlických hor shromažďují pod Vrchmezím, aby zvolili svou královnou, nám připomíná spíše volební zasedání obecního zastupitelstva se všemi náležitostmi. Opozice, zosobněná hady, ještěrkami, žábami, liškami, nechce dopřát Kačence neomezenou moc nad horami. Nakonec ale zasáhnou přátelská

zvířátka, kterým Kačenka od dětství pomáhala, a tak se stane královnou Orlických hor. Přijala to jako svou službu horám. Zde V. Šplíchal uplatnil své vlastní bohaté zkušenosti z politického života.

Ale ani moc, která jí byla nad horami svěřena, jí nezabrání, aby se zcela lidsky nezamilovala do švarného chlapce Honzy z Polomu. Požádala královnu přírodu o propuštění z královských služeb a milého Honzu si vzala. Hadí královna, představitelka zla v těchto pohádkách, však nikdy nezapomněla na křivdu, která se jí stala při volbě královny hor. Vsadila na lidskou chamtivost a obdarovala Honzu zlatem a drahokamy. Mladí lidé se čím dál víc navzájem odcizovali. *„Bohatství a mamon mezi ně postavily kamennou hráz. Netěšil ji nový dům, zlaté spřežení s kočáry, ani nové šaty, které na sebe nikdy nenavlékla. Usedavě plakala, když najatí muži bourali dřevěnou chaloupku. Bylo jí líto, že si už nerozumí ani s Honzovou mámou, které také bohatství učarovalo. Kačenka zůstala sama se svou bolestí nad ztrátou lásky svých milých. Vzpomněla si na své přátele v horách, které opustila.“* [9, str. 83] Honzova touha po stále větším bohatství ho nakonec zahubila a Kačenka se vrací do hor. Je na ní, aby vysvětlila všem zástupcům zvířecí říše, proč je předtím opustila. *„Byla to neznámá síla, kterou jsem nikdy nepoznala, které jsem nedokázala čelit. Moje roztoužené nitro dalo přednost citu před rozumem, moje láska byla tak veliká, že jsem nedokázala odolat. Byla to pro mne veliká neznámá, spojená s člověčím štěstím. Byly to nádherné chvíle, které jsem tehdy prožívala. Čas lásky je podmanivý, kouzelný, nádherný. Neexistuje lék, který by pomohl. Všechno, celé bytí je soustředěno a obráceno k milované osobě. Teprve čas prověří velikost a opravdovost lásky. Společná cesta života s nástrahami a překážkami ukáže, zda ob stojí...Lidské štěstí je krásné, ale křehké.“* [9, str. 89] Nenašli bychom asi mnoho ukázek z literatury pro dospělé, a už vůbec ne z literatury pohádkové, kde by byl tak citlivě charakterizován pojem láska k milované osobě.

Království přírody ji opět přijalo mezi sebe, ale za přísných podmínek, s kterými Kačenka souhlasila. *„Už nikdy se nevrátí do lidské společnosti, nebude královnou, ale dobrým a laskavým duchem našich hor s věčnou povinností je chránit. Ztratí lidskou podobu, bude stranit dobru a bránit zlu, bude potřebným pomáhat, lidské zlo trestat.“* [9, str. 90] Od té doby proti sobě stojí v horách Kačenka – zosobnění dobra, a hadí královna s celou říší temných sil – zosobnění zla.

V dalších příbězích, které na rozdíl od předchozích tvoří vždy dějově uzavřený celek, čerpá autor inspiraci z některých místních známých pověstí. V pohádce Zlatá léčka řeší dávné dilema matky – co je dražší, dítě, či zlato? (Stejně tak Poklad K. J. Erbena.) K návratu dítěte

matce musí poradit samozřejmě Kačenka. Kačenka také napomůže objevu červeného rubínového skla, které se vyrábělo právě v orlických sklárnách. Vždy stojí na straně chudých, proto pomáhá zbojníkům čtyřprstému Valíkovi i Ledříčkovi proti vrchnosti.

V několika pohádkách se objevují pověstmi opředená místa Orlických hor – poklad ve Špičáku, ve Vrchmezí, léčivý pramen v Zákoutí, zvláště však Maruščina skála, kterou měla Kačenka ráda už od dětství a kde se potřebným dodnes zjevuje.

Samozřejmě se ani V. Šplíchal nemohl vyhnout pověsti o Krakonošových námluvách s Kačenkou. „*Krakonoš se vznášel jako ve snu, stále nechtěl věřit, že taková bytost na světě existuje. Pociťoval, že se s ním něco děje. Se zaujetím sledoval každé Kačenčino slovo. Její hovor působil jako libozněv, jako balzám na duši.*“ [9, str. 117] Kačenka ho však odmítla, a to velice nevybíravě. „*Nechci tě, nechci ani tvoje království, nic k tobě necítím, nemám tě ráda, vůbec tě neznám, nemohla bych s tebou žít. Nelíbíš se mi, jsi starý, plešatý, vousatý a nechutný.*“ [9, str. 118] Svým odmítnutím však Krakonoše řádně rozlítla, a tak při odchodu z Orlických hor zanechal za sebou jen spoušť.

Václav Šplíchal, který po několik let působil jako ředitel Muzea zimních sportů, turistiky a řemesel v Deštném v Orlických horách, byl spoluorganizátorem tamních zimních radovánek s Rampuškem, musel nějak skloubit Kačenku s nově se objevivším Rampuškem. Tak jim v poslední pohádce sbírky Osudové rozhodnutí vystrojil svatbu. Zatímco Rampušk vládne horám v zimě, na přelomu zimy a jara předává vládu Kačence.

9 JOSEF LUKÁŠEK

Orlické hory mají svou básnivou atmosféru. Je to kraj Orlice, říčky Bělé a Zlatého potoka. Jaro tu svítí žlutí blatouchů a světlou zelení rané trávy. Léto tu bývá provoněné mateřídouškou. Podzim okouzlují pestrostí barev lesních strání. V zimě hřbety kopců oblékají bílý kožich. Je to kraj malých osad a vesnic, kraj dřevařů, řezbářů, tkalců, rolníků a klapajících vodních mlýnů.

Většina hor obestupujících českou kotlinu má svého vládce. V Krkonoších vládne odedávna Krakonoš, v Jeseníkách Praděd, v Prachovských skalách přebývá neméně populární Rumcajs. Orlické hory mají však hned vládce dva – sličnou princeznu Kačenku a bílým plnovousem zarostlého Rampušáka. Postava Kačenky je stará zhruba dvě stě let, a tak se vžil i název Kačenčiny hory. Asi nejstarší zmínka o ní je v Babičce Boženy Němcové, kdy stará babka kořenářka z Krkonoš (ve 2.kapitole knihy) líčí Krakonošovy cesty za Kačenkou do jejích hor. O Kačenčiných horách se zmiňuje i Alois Jirásek v knize Z mých pamětí. „Alois Jirásek napsal také po slavné Lucerně divadelní hru Pan Johanes, která měla v Plzni 12. 12. 1909 premiéru. V ní Kačenka vystupuje jako princezna z hor a je zajata Rýbrcoulem čili panem Johaneselem. Český student Tomáš ji na cestě osvobodí a prchá s ní zpět do jejích hor.“ [9, str. 125]

Postava Rampušáka je mladší. Popularitu mu přinesl rozhlasový pořad o turistice v prosinci 1961, který sestavil redaktor Jiří Dvořák. Pro pojmenování nešel daleko. Použil název vísky Rampuše, odkud pocházela známá Rampepurda z knihy Bylo nás pět Karla Poláčka. Tento nově vymyšlený duch Orlických hor měl nalákat do tohoto regionu nové návštěvníky.

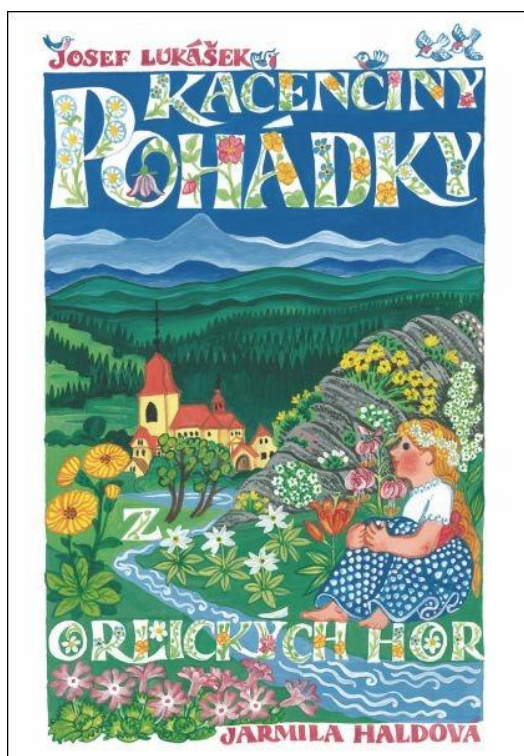
Taje, pověsti, ale zvláště pak samotné Orlické hory lákaly od dětství Josefa Lukáška. Jeho fantazii vyburcovali svým vyprávěním v první řadě jeho babička a tatínek. PaedDr. Josef Lukášek se narodil v roce 1952 v Rychnově nad Kněžnou. Dětství prožíval v Borohrádku. Po studiu gymnázia v Holicích a učitelství v Hradci Králové dostal umístěnku do Dobrušky. Sedmnáct let tam strávil jako učitel, deset let ve funkci tajemníka místního národního výboru. Poznával problémy běžných lidí a podílel se i na rozkvětu města. Šest let pak strávil v malé horské škole v Dobřanech v Orlických horách. Doplnil si vzdělání v oboru fyzika – základy techniky na přírodovědecké fakultě v Olomouci. Mnoho let působil jako učitel fyziky na Gymnáziu Františka Pelcla v Rychnově nad Kněžnou.

Od sedmdesátých let minulého století je dobrovolným členem Horské služby Orlických hor. Obětavost, ochota pomáhat druhým, riskovat zdraví i život, to vše je charakteristické pro tuto partu chlapů. A to je také charakteristické pro Josefa Lukáška. Jako takový i jako vášnivý turista se stal znalcem každého vrchu, romantických zákoutí, stezek, po nichž chodívá jen zvěř, i zapomenutých studánek. Jako člen horské služby odsloužil bezmála čtyřicet let. Přesto, a to i přes vážné zdravotní problémy, vypomáhá horské službě i nadále. Na podzim roku 2012 byl zvolen do Krajského zastupitelstva Královéhradeckého kraje.

Svou znalost horského terénu zúročil v mnoha publikacích věnovaných milovaným Orlickým horám. Má na svém kontě čtrnáct publikací. Je autorem řady originálních turistických průvodců Orlickými horami a Podorlickem. První z nich je Víťame Vás na Bedřichovce, následovaly Průvodce Orlickými horami a Podorlickem (1994), Orlické hory a Podorlicko – krajina protkaná barokem, Přes Krakonošův revír a Kačenčinu říši za předními památkami a relaxací (2005), Rozhledny, vyhlídkové věže a místa dalekých rozhledů v Euroregionu Glacensis (2006), Rampušák vypravuje – Příběhy mužů z hor (2009). Textově doplnil několik fotografických publikací o Orlických horách.

6

Při shromažďování materiálu ke zmíněným publikacím se probíral zápisy místních kronik, pracemi různých písmáků, a tak se dostal i ke zmínkám o všelijakých tajemných bytostech obývajících mnohá zákoutí a tajuplná místa hor. A právě pohádková země bájně Kačenky je Lukáškově nejbližší. Pohádky z Orlických hor vyšly v roce 1996. Volné pokračování vydal Offis v Ústí nad Orlicí v roce 2001. Poslední pohádkové dobrodružství pod názvem Kačenčina pohádková říše vyšlo v roce 2004. Na velké oblibě všech těchto knížek má nemalou zásluhu výtvarnice

Obrázek 3 Jarmila Haldová - ilustrace

Jarmila Haldová, jejíž ilustrace vytvořily s textem nedílný celek.

⁶ http://www.databazeknih.cz/images_books/23_/230680/big_pohadky-z-orlickych-hor-iii-korunka-230680.jpg

PaedDr. Josef Lukášek patří dnes k předním spisovatelům Orlicka. Je vynikajícím vypravěčem a nikdy v sobě nezapře rozeného učitele. Vždy dovede svým vyprávěním zaujmout děti. Těm jsou také v první řadě věnovány jeho Pohádky z Orlických hor I. a II. První dvě knihy pohádek se setkaly s velmi dobrým ohlasem čtenářské veřejnosti, proto se autor znovu vrací k pohádkovým příběhům z Kačenčiny hor, a tak vznikla třetí kniha pohádek pod názvem Korunka princezny Kačenky.

9.1 Josef Lukášek: Pohádky z Orlických hor

Region Orlických hor patřil donedávna mezi nejméně navštěvované horské regiony Česka. Díky Lukáškovým pohádkám se znovu obnovil pro tyto hory název Kačenčiny hory. V princezně Kačence vytvořil Lukášek protiváhu mnohem známějšímu krkonošskému Krakonošovi. Kačenka se poprvé objevila v Babičce Boženy Němcové ve vyprávění krkonošské babky kořenářky a v knize Z mých pamětí Aloise Jiráska. Velký vliv měly přírodní jevy v okolí Hronova. Občas zde vanou silné západní větry od Krkonoš a neméně prudké od východu, ze slezských nížin. A tak mohli Božena Němcová i Alois Jirásek ve svém dětství se zatajeným dechem naslouchat pohádce o tom, jak Krakonoš létá plný touhy na námluvy za Kačenkou na Kačenčiny (Orlické) hory a když jej ta odmítne, vrací se zpět. Obě cesty jsou spojeny s větry a „božím dopuštěním“, na zpáteční cestě pak Krakonoš navíc „přeukrutně pláče“, takže se rozvodní potoky a řeky.

Co přivedlo Kačenku do místních hor? V některých místních pověstech dívka z chaloupky chudého uhlíře, která se stává z vůle zvířátek vládkyní hor. U Josefa Lukáška v pohádce Kačenka a zlí duchové [11] je to dokonce dcera českého krále Kateřina, která chtěla zachránit české království před pomstou cizích vládců. „*Na dvoře českého krále se slavilo a slavilo. Jenom považte, o ruku jeho dcery Kateřiny požádal sám císařův syn. Chystala se veliká svatba.*“ [11, str. 6] Sousední panovníci však této svatbě zabránili. Otce krále, který se proto chystal k válce, Kateřina přemluvila, aby neproléval kvůli ní zbytečně krev. Přesto její bohaté věno nedalo spát jednomu zpupnému knížeti a chtěl ji přinutit k sňatku, a to i za cenu jejího uvěznění. Princezně se však podařilo utéci a po strastiplném putování a po překonávání mnoha nebezpečí našla útočiště u staré kořenářky kdesi v horách na východě země. Ta jí také naznačí její budoucnost. „*A co tady budeš dělat? Čeká tě mnoho úkolů. Budeš pomáhat prostým lidem, někdy s nimi i určitý čas žít. Víme, že jsi laskavá, že žádný z prosebníků neodešel od tvých dveří s nepořízenou. Bude nutné tvůj lid i bránit...*“ [11, str. 21] Kořenářka ji také začala jmenovat Kačenkou a odvedla ji do samého lůna hraničních

hor. „Cestička byla čím dál, tím strmější, každým krokem se blížily k vrcholku vysoké hory. Mračna se stahovala stále víc, blýskalo se častěji a častěji. Došly na samý vrchol kopce. Před nimi, za údolím, které se ztrácelo kdesi hluboko ve tmě, se rozkládal celý masiv horského hřebene. První hora byla mohutná a široká, jako by chtěla chránit celý kraj. „Jsme u cíle“, povídá babička. Stojíme na Ostružníku a před námi je Vrchmezi, hora plná pokladů. Taký se jí říká Humeničnej vrch. To je cíl tvé cesty...“ [11, str. 24] Tam dala Kačence spolknout kouzelné kapradí a ta se celá proměnila. „Vítám tě, naše paní, v našich horách, které jsou od dnešní noci také tvoje. Ty jsi od této chvíle jejich vládkyní. Všichni lidé, všechna zvířata a rostliny budou pod tvou ochranou a také tě budou poslouchat. Budeš znát všechna tajemství a kouzla, budeš rozumět ptákům a zvířatům...Ať tento kraj patří jakémukoli smrtelníkovi, jen ona je jeho skutečnou paní.“ [11, str. 27] Tak se vládkyní Orlických hor stává žena. I v textech dřívějších německých obyvatel těchto hor je vládkyní těchto hor a lesů mocná lesní žena – Waldfrau – nebo tajemná Hummelfrau.

Je samozřejmé, že princezna Kačenka, krásná mladá žena, s dlouhými, téměř zlatými vlasy, neunikla pozornosti samého mocného vládce Krkonoš – Krakonošovi, který hledal pro sebe a pro své království dobrou hospodyní. „Postavil se na vrchol Sněžky, máchnutím ruky rozehnal mraky a koukal, kde by ta jeho příští žena vlastně mohla být. Rozhlížel se široko daleko. Krušné hory, Český les, Šumava..., ale nikde žádná taková, která by mu padla do oka. Až mu přišlo podívat se tím směrem, kde sluníčko vychází. Za pískovcovými skalami, co jsou kolem Broumova, leží Orlické hory. Tenkrát se jim však ještě říkalo Kačenčiny. To proto, že na nich vládla princezna Kačenka. Tam Krakonoš zahlédl dívku. On, otrlý horal, který už viděl tolik krásy ve svých horách i mezi lidmi, byl překvapený jejím půvabem...“ [10, str. 6]

Hned se také vydává na námluvy. „Hned zrána se vykoupal v horském potoce, učesal svou mohutnou hřívu vlasů, urovnal vousy a s kyticí těch nejkrásnějších horských kvítků ze své zahrádky se rozletěl jako mohutný víchř tam, kde pramení Divoká Orlice.“ [10, str. 9] Kačenka ho však odmítla a nabídla mu dobré přátelství. To by však nebyl Krakonoš, aby se ho Kačenčino odmítnutí nedotklo. A tak se celý rozmrzelý vrací zpět na své Krkonoše. „Ona si mě dovolila odmítnout, mě, samotného vládce Krkonoš. Ona, taková nicka! Hory má, že bych je dlaní přikryl, a takhle si dovoluje. Co ona si o sobě vlastně myslí? Ten řádil. Zůstávaly za ním polomy, padlé stromy, rozbité střechy lidských obydlí, prostě jedna spoušť. Když se po čase doma uklidnil a vše si znovu rozvážil, uznal, že jeho sousedka je nejen krásná, ale i moudrá a patrně bude lepší zůstat dobrými přáteli než se stát věčně rozhádanými manželi! [10, str. 12]

Kompozičně jsou Lukáškovy pohádky koncipovány jako přímé vyprávění dětem. Je vynikajícím vypravěčem. Všechny jeho pohádkové příběhy nepostrádají základní znaky, které jsou charakteristické pro pohádku, tj. dynamicky stupňovaný pohádkový děj, nadpřirozené postavy, kouzelné předměty. Děj probíhá, až na výjimky (Viktor z Bystrého – za vlády Marie Terezie) [72, str. 99]) v neurčitěm čase, ale má oproti klasickým pohádkám vždycky blíže určené místo – např. Hejkal z dobránského hradu, Viktor z Bystrého, různé skutečné místní názvy z Orlických hor, Zlatý potok, Sedloňovský vrch apod.

Typologicky patří Lukáškovy příběhy mezi kouzelné pohádky. Zcela běžně se v nich přechází z reálného života prostých lidí do světa pohádkových postav – O bledulkách, O Baruše z hájovny, O stříbrném kladívku, O skleněném kvítku.

Z nadpřirozených bytostí má autor nejraději vodníky. Na rozdíl od vodníků v pověstech jsou to však vždycky vodníci, kteří neškodí, ale pomáhají. *„Netrvalo dlouho a vodník se stal ve mlýně častým hostem. Do sednice nikdy nechtěl, věděl, že mu kape voda ze šosu. Ale do mlýnice občas přinesl nějaké rybičky, na pánvi je usmažil, a když pan otec přinesl holbu piva, to se všichni mlynářští i vodník rozpovídali o svých cestách po světě, jak se kde mele nebo vede voda, a nikomu by už ani nepřišlo, že mezi tou chechtající se mlynářskou cháskou sedí vodník. Pan otec ho také rád viděl, protože zelený panáček měl ty nejčerstvější zprávy, jaká jde z hor voda a jak se tedy musí nařídít stavidla...”* [10, str. 28] Zkrátka být zadobře s vodníkem se mlynáři vždy vyplatí, zvláště při velké vodě. A není ani na škodu, když si mladý mlynář vezme za ženu vodnickou dcerku. V Lukáškových pohádkách vodníci lidi netopí. *„Podlahu tu měli z barevných oblázků, u okének závěsy z těch nejjemnějších řas a police plné hrníčků. Malovaných, různě zdobených i jen tak prostých, ale vždy buď s pokličkou, nebo obrácených dnem vzhůru. ‚To má tatínek v každém z nich dušičku?’ ptal se Slávek a ukazoval přitom na všechny ty hrníčky. ‚Ale kde, co tě nemá, náš táta už dávno lidi netopí, ale hrníčky mít musí, aby ho sousedé nepomluvili. Tvůj nějaké hrníčky má?’ ‚Kdepak, u nás voda není hluboká, a když náhodou někdo spadne do tůně, tak ho tatík spíš vystrčí na hladinu’....“* [10, str. 59-60] O jejich dobré povaze také svědčí jejich jména – vodník Karas, Puškvorec, Bělíce. *„Já jsem nikdy mlynářským neublížil. Já jsem vlastně nikoho ani neutopil...Já tak akorát vymáchat opilce, když táhne z hospody, aby neřvali a šli rovnou domů...”* Stýská si staré dobračisko vodník v pohádce Podivný krajánek. [11, str. 91]

Vodnický život provázejí obdobné starosti i radosti jako u lidí. Obdobně prožívají své lásky, radují se z narození svých dětí, mají starosti s jejich výchovou. *„Také hastrman začal syna přitahovat k učení a práci, kterou musí každý vodník znát. Jak čistit vodu, aby se v ní*

rybám dobře dařilo. Jak čistit dno, aby se vodníkům dobře dýchalo. Kudy vést kořínky rostlin, aby se nepletly rybářům do udic...Hlavně však jak vodu správně vést, aby nenadělala příliš velkou škodu. Prostě všechno to, co je potřeba k tomu, aby ze Slávka byl pořádný a poctivý vodník...“ [10, str. 55]

Právě ve vodnických pohádkách využívá Lukášek svých dobrých místopisných znalostí, vyniká i popisem samotné krajiny. *„Odkáživa zde byl těžký život. Všude samé kopce, stavení roztroušená po stráních, malá políčka plná kamení a k tomu ke všemu dlouhé zimy. Inu hory. Jako stužka ve vlasech se tu vine horská silnička od Bačetína přes Sedloňov do Deštného. V údolí pod Sedloňovem, tam, kde odbočuje cesta do Dobřan, stojí starý mlýn...*“ [10, str. 48] Na Zámlyni na Tiché Orlici u Borohrádku [10, str. 53], Mandákův mlýn u Dobřan [10, str. 48], Langrův mlýn na Zlatém potoce [10, str. 53], rybník Broumar u Opočna, mlýn na Zdobnici pod Vamberkem [11, str. 75]. Mlýny na těchto místech opravdu stávaly a mnohé stavby stojí ještě dodnes. Jinde zase jde o nádherný výhled z těchto hor do krajiny. *„Tady kolem jsou jen osady, které zakládá náš pán, aby byl dostatek jídla pro posádku hradu. Táhle dál leží Dobruška. Je to prastará osada, ale dříve se jí říkalo Lešno. Vlevo, na tom skalním ostrohu, je hrad Opočen a úplně na obzoru, ta tmavá kupa, to je hora Kunětická.*“ [11, str. 39]

Dalšími oblíbenými pohádkovými postavami v těchto příbězích jsou čerti. To už nejsou taková dobrotiska jako vodníci. Jsou to většinou poťouchlí zlomyslníci, kteří vyvádějí nezbednosti, aby potrápili lidi. *„Ponocný v nedaleké vsi odtroubil půlnoc – a bác. Od stropu dolů spadla noha. A za ní druhá. Potom tělo, za ním ruce, krk a nakonec hlava. Rohatá a chlupatá. Všechno to začalo poskakovat, hlava se tomu pochechtávala, kutálela se sem a tam a pak najednou hop, skok, všechno se poskládalo dohromady a stojí tu chlap, černý a ošklivý. No jasně – čert. Zatleskal a už naskákali do mlýnice další. Staří, mladí, malí čertíci – všichni se honí, bouchají, dupají a radují se, jak toho nanicovatého mlynáře konečně vyženou a pak už bude mlýn jenom jejich.*“ [10, str. 39-40] Avšak nebojácnost a lidský důvtip nad nimi dokáže vždy zvítězit.

Nebyly by to pohádky z hor, aby se v nich nevyskytli též skřítkové a permoníci. Ale ani ti lidem moc neškodí, ale naopak, za dobré skutky se lidem dokážou vždy bohatě odměnit. Tak se stalo i kováři Petrovi z pohádky O stříbrném kladívku. *„Před ním stál opravdu permoník. Nebyl velký, spíše malý, Petrovi sahal sotva nad kolena. Oblečen byl do starodávné havířské haleny, bílé vousy mu splývaly až do pasu a na hlavě měl malou špičatou čepičku.*“ [10, str. 96]

Obrázek 4 Hejkal z dobřanského hradu

Jinou pohádkovou bytostí byl Hejkal. V pohádce Hejkal od dobřanského hradu [11, str. 39] sice všechny divoce postraší, ale nakonec se stane dobrým pomocníkem panoše Jaroslava při osvobozování princezny Marie z rukou lapků. „*Vtom jim něco příšerně zaječelo nad hlavou. Koně i lapkové strnuli. Krve by se v nich v tu chvíli nedořezal. A když se vzápětí ozval strašlivý chechtot, vyrazili hrůzou zdivočeli a řičící koně vestou necestou. Kdo neseděl v sedle, prchal po svých. Děsivý jekot je hnál údolím vzhůru a nedal jim úniku.*“ [11, str. 57-58]

Nemalou úlohu hrají v Lukáškových pohádkách kouzelné předměty. Někdy je to stříbrné kladívko, které dopomůže obyčejným havířům k nalezení bohaté stříbrné žíly – O stříbrném kladívku. [11, str. 129] Jindy kouzelné zvonečky probouzející jaro – O bledulkách [10, str. 14], či mošnička plná drahokamů a kouzelné zrcadlo. [11, str. 129] Kouzelné předměty a děje se zcela přirozeně prolínají s běžným životem venkovanů. Markétka v pohádce Kouzelné zrcadlo [11, str. 129] zcela přirozeně přijímá službu u vodnické rodinky a dostává za odměnu kouzelné zrcadlo, ve kterém může vidět, co její blízcí dělají a může jim také přes toto zrcadlo na dálku radit (pohádkový předobraz moderního mobilu). Díky kouzelnému zrcadlu zachraňuje život svému milému hajnému Kryštofovi. Nikomu to nepřipadá divné, jde o zcela přirozený jev, a tak nikdo ani moc nelituje toho, když malí Markétčini synci zrcadlo při hře zcela klukovsky rozbijí.

Tyto předměty jsou vždycky spojeny s kouzelným dějem, což je součástí každé Lukáškovy pohádky, např. O vodnické dcerce, kdy vodnice Bělínka přinese štěstí mlynářskému mládenci Lojzíkovi [10, str. 27], O Barušce z hájovny, kdy nemocnou Barunku vyléčí voda z kouzelného pramene [10, str. 82], O kouzelném člunku, kdy dárek od bílé lišky pomůže od chudoby prostým tkalcům [10, str. 138], Viktor z Bystrého, o koni

s nadpřirozenou silou, který pomáhá chudému chalupníkovi [11, str. 99], Kouzelné zrcadlo, které dívce Markétce dopomůže ke štěstí s hajným Kryštofem [11, str. 129].

Zatímco v prvních dvou pohádkových knihách se to hemží různými pohádkovými bytostmi (vodníci, čerti, hejkalové, permoníci), třetí kniha pohádek – Korunka princezny Kačenky – je na tyto bytosti střídá. Těžištěm příběhů v této knize je život lidí v horách a podhůří, jejich každodenní boj o chléb, těžká práce v horských lesích a políčkách. Teprve když lidské síly nestačí vyřešit daný životní problém, objevuje se laskavá Kačenka s dobráckým Krakonošem a poradí, nebo ukážou lidem správnou cestu ke štěstí. Řeší se lidské vztahy, necitlivost bohatých a neštěstí chudých.

Asi nejvíce vpravdě pohádkových jevů obsahuje poslední Pohádka dlouhá, tentokrát o Honzovi [11, str. 161]. Jde o nahromadění několika pohádkových motivů do jednoho příběhu, jako by autor chtěl využít ještě motivů, které v předchozích svých příbězích používal jen sporadicky. Na selských statcích si nejvíce vážili chasníčků, kteří uměli vzít za práci, dovedli se postavit k dílu. To se zvláště očekávalo od selských synků. Když se u někoho vyskytly jiné záliby – například láska ke knihám – byl považován za podivína. Tak se stalo i Janovi ze statku ve Lhotě. „*Cožpak o to, hoch je to hodný, udělá všechno, co mu poručím, ale copak je to normální, aby chlap pomalu na ženění seděl doma a četl si místo toho, aby proháněl děvčata u muziky, mudroval si sám pro sebe sedlák, když jednoho jarního dne obhlížel pole. Celé vesnici je pro blázna.*“ [11, str. 161-162] Tak Janovi nezbývalo nic jiného než jít do světa vandrem. Jak jen to šlo, lidem pomáhal. Svůj bystrý rozum uplatnil i při porážce zlého draka v jednom knížectví. Co nedokázali chrabří rytíři v brnění, to dokázal Jan svou chytrostí. Tím získal přízeň i samotné vládkyňe hor, Kačenky. Podařilo se mu přivést i postrádanou vnučku dědečkovi, starému knížeti. Když se pak doslechne, že i sám mocný král se do země chystá vpadnout s plnou zbrojí, neváhá ozbrojit všechen prostý lid – lovce, pytláky, dřevaře, řemeslníky, sedláky, uhlíře, horaly. Všichni ochotně nastoupili bránit svoji zem. Jak vzácné je v současné době takové pojetí vlastenectví a odhodlání bránit svoji zem! Požádá o radu i samotnou královnu hor – Kačenku. A ta mu dá moudrou radu. „*Nevěř všemu, co se říká, vyslechni i druhou stranu a nebojuj zbytečně.*“ [11, str. 182] Rada nad zlato. Je moudré v každém sporu vyslechnout obě zneprátelené strany dříve, než se začne prolévat krev. I zde se vše v dobré obrátí, proradný hrabě je ztrestán a Jan je králem povýšen na rytíře. Je mu svěřeno horské panství hned v sousedství dobré Kačenky. Zatímco ve většině kouzelných pohádek vítězí síla, v této pohádce o mnoha dobrých skutečích mladého chasníka Jana vítězí vždy rozum. I síla by měla být použita vždy po poradě s rozumem a v rozumné míře.

Krakonoš se sice nikdy nesmířil s tím, že si ho Kačenka odmítla vzít, ale postupem doby se z nich stali dobří přátelé. Leckdy ho musela Kačenka mírnit, když byl rozezlen na lidské plémě. „*Jen se na to, Kačenko, podívej. Vždyť je to hrůza, co jsou ty lidi za sebranku! Bratr bratru závidí. Bohatý chudému nepomůže, a co víc, boháč přestrojený za chudáka přijde ke mně žádat o pomoc. To si opravdu myslí, že jsem tak přitroublý, že na to nepřijdu? Jiní hlupáci se zase na mne přijedou podívat z velkých měst. Hory neznají, ale myslí si, jak jsou tuze chytrí, že nad ně není. Dokonce si tropí posměšky ze zkušených horalů i ze mne. A když pak zůstanou uprostřed vánice někde venku, tak mě najednou volají na pomoc. Viš, to bych jim ještě odpustil. Co mě ale nejvíc zlobí? To jak se k sobě chovají v rodinách. Rodiče týrají své děti, děti se nestarají o své staré rodiče, manželé si navzájem ubližují. Já snad to lidské plemeno vyhubím a bude od něj pokoj...*“ [12, str. 7 - 8]

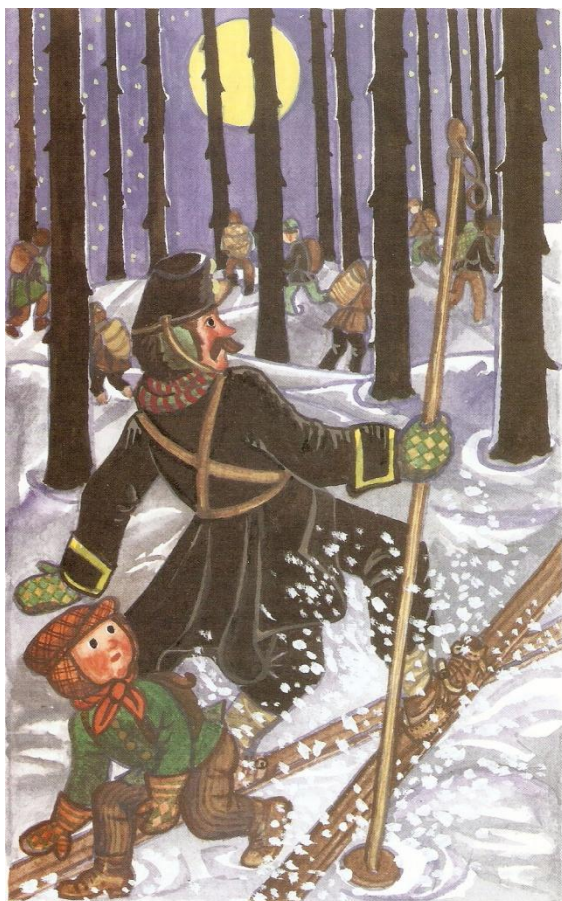
Lukášek na rozdíl od Krakonoše má lidi rád. Začleňuje do svých pohádek častý etický problém současných rodin. Nechá sice matku ručně vyplácet synka za jeho nezbednosti, ale když jí ho chce Krakonoš vzít, matka se rázně ohradí: „*A to teda ne, z toho nebude nic. Jak vás to vůbec mohlo napadnout? Je to mé dítě a nedám ho za nic na světě. Mám ho ráda, i když je to takovej vejlupek, a právě proto ho biju, protože chci, aby z něho vyrostl pořádný člověk.*“ [12, str. 9 -10] Muž pije, bije svoje děti, ale žena ho nevyhodí. „*Vždyť je to můj mužskej! Staral se o mne a děti, dokud mohl, a přece ho neopustím teď, když se mu stalo takové neštěstí.*“ [12, str. 17] Nadevše si Lukášek cení věrnosti. Hodná Terezka čeká věrně, až se její milý vrátí po dlouhých letech z vojny. Nakonec jsou spolu šťastni. [12, Vysloužilý voják str. 52] A tak se i Krakonoš nechá přesvědčit, že to lidské plemeno není nakonec tak špatné. „*Pojď, Kačenko, to už stačí. Už ti věřím, že nejsou všichni lidé špatní. Přesvědčila jsi mě, že se mají lidé navzájem rádi, i když to kolikrát ani tak nevypadá.*“ [12, str. 19]

Pokud Lukášek ve své třetí knize ponechává některé pohádkové bytosti, jsou to lesní či vodní víly. Vodní panna [12, str. 21] okouzlí dřevaře Františka tak, že se z lásky k ní stane vodníkem. Jinde lesní víly pomohou malému Adámkovi, aby měl rád své housle. „*Jejich čarovný hlas jim zůstal a Adámkovi po celý život připomínaly okouzlující zpěv víl v lese nad Javornicí.*“ [12, Lesní žínky z Javornice str. 30] Z rozpustilé víly Julinky se díky Kačenčinu výchovnému působení stane uznávaná kořenářka. „*Věřte, nevěřte, ale víla Julinka žije v krásném údolí Říčky dodnes. Lidem se už moc neukazuje, ale stále je dobrou patronkou všech kořenářek a bylinkářů. Nemá proto ráda, když někdo jen tak zbůhdarma trhá květiny, aby je pak za chvíli zahodil. Nemá sice takovou moc jako Kačenka, ale vytrestat by vás mohla. Tak se ke kytičkám a bylinkám chovejte šetrně.*“ [12, str. 78]

Kořenářky se často objevují v pohádkách z Orlických hor. I u Lukáška hrají významnou úlohu. Sám autor je dobrým znalcem orlické flóry, ví o místech, kde se vyskytují i vzácné květiny a byliny, proto i ve svých pohádkách nabádá k jejich ochraně. Ani zde nezapře svou roli učitele. Přepestrá je paleta orlické květeny – lomikámen, netřesk, koniklec, hořec, tuřice, sněženky, bledulky, vstavače, oměj, sedmikvítek, horský zvonek, arnika, kýchavice, lilie, náprstník... „*Trochu nám už zarostla Kačenčina zahrádka, ale na louce pod Bukačkou určitě najdete ještě některou z těch kyticíček....Ale pozor, netrhat. Některé jsou opravdu vzácné a bylo by škoda, kdyby se z našich hor nadobro ztratily.*“ [12, str. 161]

Zvláštní pozornost je v Lukáškových příbězích věnována pytláctví. Pytláctví bylo v dobách, kdy všechny lesy na horách patřily opočenské nebo rychnovské vrchnosti, značně rozšířené. Chudí chalupníci se snažili, co mohli, aby uživili své početné rodiny, ale jejich poctivé řemeslo – tkalcovství, uhlířství, sklářství, dřevařina – na to nestačilo. A kolem se rozkládaly lesy plné zvěře. Stejně tak Franta Javůrek v pohádce Upytlačená nevěsta. „*Žena mu zemřela na horkou nemoc a ostaly mu na krku tři děti.*“ [12, str. 79] Během svých pytláckých výprav se seznámil s hodnou, ale s tělesně postiženou Anežkou. A tu opět zasahuje vládce hor Kačenka, která musí napravovat lidské hříchy. Frantovi dá jasně na vybranou, buď pokračovat v pytláctví, nebo milovaná Anežka. Stejně tak i řezbář Vincek, který se musí rozhodnout mezi svou pytláckou vášní a štěstím rodiny. Opět pomůže k nápravě Kačenka. „*Na les ale nezanevřel. Dál se v něm rád toulával. Rád se díval, jak laň vyvádí mladé koloušky, ale to svrbění v prstech, které ho hnalo do lesa s puškou v ruce, to už necítil. A rádi, spolu s Milenou, vodili do lesa i své děti.*“ [12, str. 121]

Dalším přivýdělkem chudých horalů v Orlických horách bylo pašeráctví. Pašovalo se již od vytvoření nové říšské hranice se sousedním Pruskem roku 1742, Pašeráctví bylo v Orlických horách, ale i v Krkonoších, velmi rozšířené a živily se tím celé rodiny. Z Pruska se pašoval levný cukrín, petrolej a vratislavská pálenka, do Pruska zase putovala vamberská krajka, české sklo i plátno. Druhy pašovaného zboží se měnily podle toho, jak stoupaly ceny, nebo se jevil nedostatek potřeb v tom kterém státě. Pašerácké příběhy se odedávna dávaly k lepšímu při posezení v orlických hospodách. Jedna z takových známých hospod stojí dodnes na Staré cestě v Deštném. Tam přisedl někdy i sám Krakonoš, když byl na návštěvě za Kačenkou, aby vyslechl pravé pašerácké povídačky místních horalů. Pašerácké vyprávěny [12, str. 187] líčí příběhy některých známých pašeráků a jejich nekonečný boj s finanční stráží. „*Já o vás budu v Krkonoších vyprávět, aby moji horáci slyšeli, jaké mají šikovné sousedy, cha, cha...*“ [12, str. 202]

Obrázek 5 Pašerácký příběh

Roztomilý je příběh Pašerák v Pekle [12, str. 204], kdy starého pašeráka Tonda Kuldu ani v pekle nechtějí, protože pašoval jen proto, aby uživil svoji rodinu, což není ani pro čerty žádný těžký hřích, a tak ho z pekla vykážou. Zato v nebi ho rádi přijmou. Zajímavé je umístění samotného vchodu do pekla, totiž v osadě Peklo u Nového Města nad Metují. „A peklo? To už nechce o pašerácích ani slyšet. Proto všichni pašeráci odcházejí po smrti rovnou do nebe. Místo melty si tam vaří pořádnou kávu a nesladí cukrínem, ale pravými cukrovými kostkami z Dašic.“ [12, str. 217] (Pašeráctví mělo v Orlických horách dlouhou

tradici. Ještě v současnosti se pořádá v Sedloňově každým rokem turistický pochod Pašeráckou stezkou.)

Josef Lukášek nepopírá, že většina jeho pohádek je inspirována místními pověstmi a báchorkami (např. Vodní panna [12, str. 21] má svůj předobraz v knize německých pověstí Großmutter erzählt). Proto jeho pohádky mají s pověstmi leccos společného. Jestliže klasické pohádky se vždy odehrávají na bližší neurčeném místě (kdesi za devatero horami, tam v daleké zemi apod.), všechny Lukáškovy pohádky mají vždy velmi přesně určené dějiště z oblasti Orlických hor. Mlýny stojí na Zlatém potoce, na Divoké Orlici, na Zdobnici u Borohrádku, na Metují u Nového Města – v kraji, autorovi důvěrně známém. „Večer, když se celý mlýn uložil k spánku, vypravil se opět k černé skále, co se vypíná nad soutokem Libchyňského potoka a Metuje. Tady bylo místo, kde volával na pomoc peklo....Vždyť přímo pod Sendražským kopcem začíná údolí Metuje, kterému se odpradávná říká Peklo. Dost možná, že právě tam je brána do pekel.“ [11, Podivný krajánek str. 95]

Osobně zná z doby svého učitelského působení na horské škole v Dobřanech v Orlických horách rozvaliny tamního hradu [11, Hejkal z dobřanského hradu str. 39, 12, Poklad v studni

str. 44]. Stejně tak je přesný místopis i v dalších pohádkách, např. O skřítcích loskutácích (les Halín u Dobrušky), Vysloužilý voják (ves Borová), Lesní žínky z Javornice aj. Některé příběhy jsou autorovým převyprávěním známějších pověstí, např. O veliké bitvě [12, str. 31], viz pověst Skuhrovské syřečky.

Zajímavě je Lukáškem podaná historická pověst o výpravě a dobývání hradu Potštejna tehdy ještě markrabětem moravským Karlem (budoucím císařem Karlem IV.) proti Mikuláši z Potštejna [12, Večerní povídky v Záměli str. 162]. Díky autorovu živému vyprávění jsme vtaženi přímo do tehdy probíhajícího děje, kdy Mikulášův sluha Ješek byl doslova postrachem všech poddaných v okolí panství. „*Ješek jim dělal peklo na zemi. Bral si, co kde chtěl, a nic neplatil. Nedej bože, aby se někdo ohradil a žádal zaplacení. Hned měl dotyčný nůž na krku a Ješek vyhrožoval, že ho zařízne jako husu. Nejhorší ale bylo, že kradl mladá děvčata. Jak byl sám ošklivý, že ho žádná nechtěla, tak si vždycky ukradl hezkou dívku a víckrát ji nikdo nespatrił. Kdyby neměl tak mocného ochránce, věru by ho lidi jistojistě zabili.*“ [12, str. 169] Mladý kralevec Karel navštíví i zámělskou hospodu a velice se mu líbí paní hospodská. „*Má-li český národ takhle statečné ženy a matky, potom nemám obavy o jeho budoucnost.*“ [12, str. 171] Při této příležitosti zde také prý bylo použito poprvé úsloví „pít na sekyru“. A aby této tradované skutečné události dodal autor pohádkový ráz, k dobytí hradu a k potrestání loupeživého rytíře Mikuláše napomohl – vodník.

9.2 Jazyková charakteristika pohádek Josefa Lukáška

Pohádky Josefa Lukáška jsou určeny k přímému vyprávění, a tak své posluchače (čtenáře) v úvodu některých vyprávěnek přímo zve: „*Tak se pěkně posaďte a poslouchajte.*“ [12, str. 62] Většina pohádek je vyprávěna prostou průzračnou češtinou. V první a druhé knize Pohádek jen výjimečně – v přímé řeči postav – je použito hovorové češtiny, např. v pohádce Viktor z Bystrého: „*Počkejte, jakýpak já jsem váš pán. A vůbec nic není v pořádku, ksakru, když ten satanáš odvedl mého Viktorka,*“ *zlobil se Pábl.* [11, str. 114] Stejně tak v pohádce Pašeráci a Kačenka: „*To je pašovaná kořalka, kde jste ji sehnal?*“ „*Jó, pane vrchní, jestli je pašovaná nebo není, to já nevím. Vod toho jsou tady voni. Ale jestli chtějí vědět, kde jsem ji sehnal, tak mi ji dnes ráno přivezl forman Štandera, však ho určitě viděli, když odjížděl.*“ [11, str. 149] Ve své třetí pohádkové knize – Korunka princezny Kačenky – už se autor nezděráhá používat hovorové češtiny a východočeského nářečí mnohem častěji. Třeba v pohádce Korunka princezny Kačenky: „*Von jí říkal Kačenko? Tak to nemoh bejt nikdo jinej*

než Krakonoš a Kačenka. To sme teda měli opravdu štěstí, že nás navštívili zrovínka tihleti dva...Ať každéj vidí, že už mám tu pařátu zdravou.“ [12, str. 19] „Famfárum jedno zamilovaný!“ [12, str. 147] či „...dívenka v pěkné kacabajce..“ [12, str. 125] V pohádce Forman v Kačenčině zahrádce žena rozzlobeně vyčíní svému muži: „Táto, ty betlemáku jeden stará, co to plácáš? Mazej za nima, žes to tak nemyslel. Já bych tě nejradši něčím praštila přes tu nevymáchanou...“ [12, str. 148]

Pro přiblížení děje pohádek, zvláště obyvatelům Orlických hor a podhůří, používá Lukášek často skutečná jména, vyskytující se odedávna dodnes v tomto kraji – Pabl, Klobás, Majer, Šmoranc, Hejzlar, Derner, Struhař, Štandera. Kolik nositelů těchto jmen sem tam ještě vysedává v hospodě na Staré cestě.

Lukášek nás ve svých pohádkách seznamuje také s některými řemesly, které v té podobě jako tehdy již neexistují. U zmiňovaných řemesel používá původních názvů (dnes již archaických) nástrojů a činností.

Např. tkalci – tkalcovský stav, člunek, prošlup, krosna, štůsky [10, str. 138].

V žádné vesnici nechyběl švec. Autor má rád šikovné řemeslníky. U dobrého ševce nesmí chybět verpánek, kladívka, potěh, kopyta, ostrý knejp i šídlo. Dále kvalitní kůže, cvoky, dratve, ševcovská smůla, floky, přezky, spony. To všechno měl i švec Antonín Kára od Skuhrova z pohádky O vzteklém ševci. [11, str. 62] Řemeslník to byl zručný, vyhlášený široko daleko, a lidi k němu rádi chodili, ale bohužel, rád sáhl po skleničce. Dobré vztahy mezi lidmi i uvnitř rodiny často kazilo nadměrné pití. Kořalka dovedla pokazit nejednoho řemeslníka, tak i Antonína Káru, který, když se napil, byl neúnosně vzteklý. A to je opět příležitost pro vládkyni hor – Kačenku – aby přivedla nenapravitelného hříšníka ke spořádanému životu. Učí ho trpělivosti a klidu, odnaučí ho jeho vztekání. Tak dojde k nápravě vzteklého ševce, trpělivou a poctivou prací se dokáže víc než pitím a vztekáním.

Dalšími postavami, které v průběhu doby zcela vymizely, byli krajánci. Zvláště si libovali v povodí Zlatého potoka, kde byla síť mlýnů nejhustší a mlynářští otcové a panímámy přívětiví. V tomto kraji vodních mlýnů se přece jen pro tyto mlynářské dělníky nějaká ta práce našla. Byli to lidé světem zběhlí, zkušení a hlavně dobří vypravěči. Mnohdy byli jedinou spojnici se světem, přinášeli odtud zprávy. Ve mlýnech sem tam vypomohli jen za nocleh a trochu toho jídla. A když už se nedařilo o nějakou tu práci zavadit, přišla vhod i práce v čertově mlýně, jako v pohádce Podivný krajánek. [11, str. 75] V Lukáškových pohádkách nebývají zlí ani čerti. „*Rohatí čerchmanti si brzy na nového pomocníka zvykli a stali se Vendovi dobrými kamarády. Každého dne se dozvěděl nějakou novinu. Ti umouněnci*

věděli o všem, co se kde ve světě šustlo. Ne nadarmo vždycky prošmejdili celý svět. [11, str. 80] Krajánek Vašík se od nich lecčemu přiučil, zvláště léčivým dovednostem čertovské babičky. A tak bystrá hlava a šikovné ruce dokázaly být vždy největším bohatstvím, kterému se ani lehce nabytá truhla peněz nevyrovná.

Většinu oprav ve mlýně si dělal mlynář sám, ale bylo-li potřeba provést větší opravu, byli povoláni sekerníci. Největší škody nadělala třeba velká voda z jarního tání, která dovedla mlýnské kolo jaksepatří poničit. V případě nového vodního kola si dřevo na míru pořezali, upravili do kruhu, shoblovali, dřevěnými šrouby spojili. Byli mistry svého oboru. „*Pan otec byl zlostí nepřítel, když slyšel, jaké jsou škody, a hned poslal sekerníka, ať od sousedního sedláka vypůjčí povoz a jede vybrat vhodnou kládu.*“ [11, str. 75] Byli schopni opravit cokoli na vodním mlýnském kole, nebo dokonce vyrobit v krátkém čase nové.

Stejně tak i řemeslo kovářské bylo v dřívějších dobách velice uznávané, protože bez ostré radlice pluhu a dobře okovaných koní se nedalo dobře hospodařit. Stejně tak si dřevorubci pochvalovali dobře vykované sekery a naostřené pily. Vybrat dětem správné povolání není lehké ani dnes, natož v dřívějších dobách. Tak se stalo i synkovi Jiříkovi v pohádce Kováři a Krakonoš. [11, str. 116] Ani pekařina, ani hodinářství, ani tesařina se mu nezamlouvala. Až stará kovárna (dodnes v Dobrušce stojící), ta ho zaujala a vstoupil tam do učení. Po návštěvě chatrného staříka – ze kterého se později vyklubal sám Krakonoš – se Jiřík změnil a překvapoval své okolí šikovností a pracovitostí. „*Celý den kovářští kovali, celé město se na ně chodilo dívat. Pekař, hodinář ani mistr tesař nechtěli věřit vlastními očima, že je to ten samý Jirka, kterému až dosud žádná práce nevoněla.*“ [11, str. 125] U kovařiny již chasník Jirka zůstal. Nic v životě tak nepotěší, jako radost z dobře vykonané práce.

Po tehdejší vesnici chodil také ponocný, sem tam dráb. Většinu dopravy zajišťovali formani – kteří byli šlechtou mezi povozníky. (Pro upřesnění významu některých těchto už archaických výrazů uvedl autor na závěr knížky Korunka princezny Kačenky malý slovníček.)

V rozhovoru některých postav je použito zastaralého způsobu oslovování – onikání. „*Kouknou, Pábl, mám pro nich a tuhle toho hřebečka práci...Pábl, když ty kmeny vytahají k cestě, aby to vrchnost mohla nechat odvézt, pár zlatek za to dostanou.*“ [11, str. 102]

Autor je věcný v popisu svých postav. „*Pan otec se vyšel přede dveře podívat, kdo si to tu šlape s takovou veselou. A už ho vidí. Mládenček ani velký ani malý, právě tak akorát. Ramena má chlapácká, ten by asi uměl popadnout mlýnský kámen, uznale si chlapce prohlížel mlynář.*“ [10, str. 38] Výstižný je i v popisu atmosféry. „*Byla horká srpnová noc. Měsíc svým*

bílým světlem prorážel cáry mraků a na zemi se střídaly strašidelné stíny oblak s měsíčním stříbrem. Byl ničím nerušený klid. Když odbila půlnoc, po kraji se opět rozhostilo ticho...“ [10, str. 50] Pokud to vyžaduje situace, děj nabírá rychlý spád: *„Ale...bum, prvnímu čertu ujely nohy na hrachu a rozplácl se jak dlouhý, tak široký. Druhý už nestačil zabrzdit, spadl přímo na něj, a to takovou silou, že prvnímu přirazil bradu na podlahu, až se mu před očima zajiskřilo. A bum, řach, bác a kráp..., to padali další čerti.“* [10, str. 41 – 42]

9.3 Místo pohádkových příběhů Josefa Lukáška v současné literatuře

Pohádky hrají ve čtenářském vývoji mladého člověka nezastupitelnou úlohu. Vedle toho, že pomáhají rozvíjet fantazii dítěte, působí zvláště na jeho emotivní stránku. Neodmyslitelným charakteristickým rysem českých pohádek je vždy vítězství dobra nad zlem. V pohádkách Josefa Lukáška není nikdy zlo kruté ani krvavé, nikdy se u něho neobjevuje zabití či popravy, jako je tomu ve známých klasických pohádkách. Pokud zde figurují „zlí“ lidé, jsou to jen přísní otcové nebo matky, zlobiví čerti či líné dcerky. Ve všech případech se vše v dobré obrátí, děti mají úctu k rodičům, mladí pomáhají starým lidem i potřebným. A staří lidé neváhají předávat mladým dobrou radu. Vždy vítězí láska k práci a úcta k domovu. *„...Něco ti povím. Než jsem si našel maminku a usadil se v tomhle údolí, prošel jsem kus světa. Mohl bych ti vyprávět o dobrotě, zlu i falši, ale to nemá cenu. Ty to musíš zkusit sám. Umíš dost, tak si běž. A ještě jednu věc si pamatuj. Ať jsi kdekoli, tenhle potok, tahle tůň je vždycky tvým domovem.“* [10, str. 58] Ústy starého otce vodníka jakoby promlouval jakýkoli současný otec, vyprovázející svého syna do světa.

V partnerských vztazích jde u Lukáška vždy o šťastné manželství, třebaže chudé. Štěstí v životě hledají a nacházejí jeho postavy v lásce jednoho k druhému a v poctivé práci. *„A nezapomeň, co ti vzkazuje princezna Kačenka. Dělej svou práci rád a budeš šťastný.“* [11, str. 127]

Region Orlických hor patřil donedávna mezi nejméně navštěvované horské regiony Česka. Jako Krkonoše mají svého Krakonoše, Orlickým horám je vlastní Kačenka. A o její popularitu se Josef Lukášek svými pohádkami zasloužil. V princezně Kačence vytvořil mnohem známějšímu Krakonošovi vyrovnanou protiváhu. Získal spoustu nadšených čtenářů, a to nejen dětských. Jeho pohádkové příběhy jsou protepleny pocitem vlivné sounáležitosti a přátelské pomoci. Nadpřirozené bytosti tu nejsou od toho, aby lidem škodily, ale spíše se stávají přirozenou součástí hor. Od jiných autorů se liší v první řadě svým přístupem k dětskému čtenáři (či posluchači), tady je znát jeho mnohaletá učitelská praxe. A pak detailní

znalostí rodného kraje, s kterým je bytostně spjatý. Lukášek nám přibližuje zcela nenásilně dávno minulý svět horských chalup tak, že se nám nezdá cizí a vzdálený. Vždyť jde o důvěrně známá místa, kopce a údolí, potoky a říčky, bývalé mlýny a hájovny, se kterými se můžeme setkat i dnes při svých vycházkách po Orlických horách. A to je hlavní příčinou obliby jeho knížek. Josef Lukášek se svými Pohádkami z Orlických hor I. a II. a Korunkou princezny Kačenky zařadil k významným regionálním autorům a stal se tak jakýmsi nekorunovaným králem pověstí a pohádek z Orlických hor.

9.4 Rozhovor se spisovatelem Josefem Lukáškem

Obrázek 6 Josef Lukášek

7

Koncem 90. let se PaedDr. Josef Lukášek přestěhoval z městského bytu v Dobrušce do klasické chalupy v podhorské vsi Bystré v Orlických horách. Tak žije přímo v centru krajiny svých pohádkových příběhů i setkávání se s pohádkovými postavami, které obydlují okolní hory. Tady v útulné světnici u rozehrátých kachlových kamen, se stěnami plnými žánrových obrázků horských krajin, jsme se dali do hovoru.

Vždycky jsem si vás spojovala s Novým Městem nad Metují a teď z vašeho životopisu zjišťuji, že jste se narodil v Borohrádku a tam také prožil svá školní léta.

Z Nového Města pocházel můj děda a narodil se tam i můj otec. U dědy jsem také trávil každé prázdniny. Prolézali jsme spolu malebné údolí Metuje a byl to také on, který mě poprvé zavedl do Pekla (výletní místo u Nového Města nad Metují). Otec se vyučil mlynářskému řemeslu ve známém novoměstském mlýně a dostal místo ve mlýně v Borohrádku. No a tam jsem přišel na svět já.

⁷ http://www.mistnikultura.cz/sites/default/files/archive/galerie/2014/03/dsc_0028.jpg

Kdo vás uvedl nejdříve do světa pohádek?

Právě hlavně babička, maminka i tatínek. Babička znala spoustu pohádek a byla to ona, kdo mě k pohádkám přivedl. Tatínek, ten si pohádky vymýšlel a měl jsem rád hlavně jeho příběhy o čertech ve mlýně. Zpracoval jsem tento příběh v pohádce Čerti ve mlýně ve své první knížce pohádek, kde čerty z mlýnice vyžene kocour. Dokonce ji v Javornici zdramatizovali, jen kocoura nemohli dostat na jeviště. Jsem rád, že dochází i k dramatizaci některých mých pohádek, většinou dětmi z dramatických kroužků základních škol. Ale před časem došlo i k rozhlasové dramatizaci pěti pohádek v brněnském rádiu Proglas v provedení herců Ha Divadla.

Vaše pohádky se řadí mezi autorské pohádky. Většina je inspirována místními pověstmi, vždy je uvedeno přesné místo děje. Je některá z vašich pohádek čistě autorská – motivem i postavami?

Směrem z Deštného ke Zdobnici je malebné údolí, kterému se od nepaměti říká Jůlinčino. A nikdo neví proč. Tak jsem si vymyslel pohádku Víla Jůlinka (Korunka princezny Kačenky), kde se z nezbedné víly stane uznávaná kořenářka, která se usadila v údolí řeky Říčky. A kořenářky byly v našich horách velice uznávány, protože dovedly nalézt byliny na všechny lidské nemohy. A potom ještě pohádka Liskutácci, o skřítcích z lesa Halína u Chlístova, kdy panstvo chtělo vymýtít husté lískoví a tím i zbavit skřítky jejich obydlí (Korunka princezny Kačenky). A Krakonošova schovanka (Korunka princezny Kačenky), chtěl jsem ukázat, že i ten hrubý dědek má srdce na svém místě a dovede lidem, když je třeba, pomáhat.

Které z pohádkových postav jsou vám nejbližší?

Můj tatínek byl mlynář, celé dětství jsem prožil ve mlýně. Když se později mlýny rušily, fungoval i ten náš jako elektrárna. No a ke správnému mlýnu patří vodník. Vodníci jsou zvláštní kategorie. Buďto mlynářům pomáhají, nebo jim škodí. Většinou se ale mlynáři s vodníky szili, a tak v mých pohádkách bývají vodníci hodní. V českých pohádkách je vodník spíše takový „fíškus“, který přemýšlí, jak ošidit vrchnost. České pohádky končí dobře a asi v nás je i taková ta švejkovina, což se v pohádkách často projeví.

Jste propagátorem názvu Kačenčiny hory a vaše pohádky jsou toho dokladem.

Líbil se mi Jiráskův námět z divadelní hry Pan Johanes, kdy princezna utíká před Johanesem do zdejších hor. Ale trochu jsem se inspiroval i příběhem Anežky České. Podle ní vznikla pohádka Kačenka a zlí duchové (Pohádky z Orlických hor II.).

V některých pohádkách se vyskytují jména postav, která se v tomto kraji vyskytují dodnes, např. pekař Klobás z Dobrušky, povozník Štandera.

Ano, někde je to hajný Struhař z Deštného, pan řídící Veselý, povozník Pábl a jeho kůň Viktor. Ten Viktor tady skutečně žil a doopravdy spadl, jak je to napsané v pohádce (Viktor z Bystrého, Pohádky z Orlických hor II.). Když měl kůň odslouženo, běhal tady po stráních v Bystrém. Brali ho jako člena rodiny. Když ho pak odvezli na jatka, všichni jsme ho obřečeli. Předobrazem některých postav jsou osudy skutečných lidí. Například v pohádce Jak vodník hledal štěstí (Pohádky z Orlických hor I.) mě inspiroval příběh jednoho lodního tesaře – voraře, který plavil dříví od nás až do Hamburku, dostal se do Itálie, ale lákal ho domov. Ve světě se ale mnohému ze svého řemesla přiučil. Zrovna tak příběhy o pašování, pašování patřilo odedávna k Orlickým horám. Živily se tím celé rodiny z Deštného, Sedloňova, Olešnice. Do Pruska šly ven látky, zvláště kanafas, vamberská krajka, sem pak máslo, pálenka, cukrín.

Který kout Orlických hor je vám nejbližší? Můžete ještě dnes v těchto horách zabloudit?

Bezmála čtyřicet let jsem byl členem horské služby. Mám rád ty vrchy od Olešnice přes Deštné až po Těchonín. Chodím po horách každý rok a vždy se ještě dostanu do míst, kde jsem doposavad nebyl. I když znám tyto hory dobře, ale když spadne mlha, klidně „zakufruju“ jako každý druhý. Když padne bílá tma a fouká silný vítr se sněhem, nastane peklo a přestává legrace. Naše hory nejsou vysoké, a přesto dokážou být nebezpečné.

Počítáte ještě s dalším pokračováním tohoto pohádkového cyklu?

Něco se už rýsuje, námětů mám hodně. Ale musí to uzrát.

Neláká vás jako bývalého kantora napsat knížku ze skutečného života dětí tady v tomto regionu?

Mám v hlavě plán napsat něco z období mého dětství, které jsem strávil v Borohrádku a Novém Městě nad Metují. Ale to chce čas. Zatím mě zcela zaměstnávají pohádky.

Většina vašich pohádkových postav se vydává na cesty, když vaši hrdinové hledají štěstí daleko od domova.

Každá zkušenost nás nějak obohatí, nemusíte se ani na skutečnou cestu vydávat. Když člověk vykonává různá zaměstnání, nebo když kantor projde různými školami, i to je cesta. A když se pak člověk opravdu podívá někam ven a poté se vrací, třeba zjistí, že štěstí na něj čeká doma. Když se vracím domů a vidím naše hory, jsem tady spokojený. Ty naše hory jsou mně blízké a třicet sedm roků odsloužených ve svetr horské služby je znát.

10 Dotazník pro čtenářský průzkum znalostí pohádek – 3. ročník

(Poznámka – anonymní, označit pouze CH – chlapec, D – dívka)

Zakroužkujte správnou odpověď

1. Máš rád pohádky?
 - a. ano
 - b. ne
 - c. nevím
2. Kdo ti dříve četl pohádky?
 - a. maminka
 - b. tatínek
 - c. děda nebo babička
3. Pohádky nejraději:
 - a. sám čtu
 - b. poslouchám
 - c. dívám se na ně v televizi
4. Která z pohádkových postav se ti nejvíc líbí?
 - a. čert
 - b. lesní víla
 - c. vodník
5. Kterou z pohádkových postav máš nejraději:
 - a. Rumcajs
 - b. Maková panenka
 - c. Krteček
6. Která z pohádkových postav je v pohádkách většinou hodná:
 - a. čarodějnice
 - b. kůň
 - c. drak
7. Které ze zvířat je v pohádkách většinou zlé:
 - a. beránek
 - b. koza
 - c. vlk
8. Které ze zvířat je v pohádkách většinou nejchytřejší:
 - a. liška
 - b. osel
 - c. prase

9. Který z ptáků je v pohádkách většinou nejmoudřejší:
- a. jestřáb
 - b. sova
 - c. vrabec
10. Babky kořenářky se zabývaly:
- a. sbíráním dříví v lese
 - b. dobýváním kořenů stromů
 - c. sbíráním léčivých bylin
11. S kterými pohádkovými postavami bychom se mohli setkat v lese:
- a. se skřítky
 - b. s vodníky
 - c. s princeznami
12. Kdo z pohádkových postav je pokládán za vládce Krkonoš:
- a. Trautenberk
 - b. Krakonoš
 - c. Rampušák
13. Kdo z pohádkových postav je pokládán za vládce Orlických hor:
- a. Princezna Kačenka
 - b. Rumcajs
 - c. Krakonoš
14. Máš rád v pohádkových knížkách ilustrace (obrázky)?
- a. ano
 - b. ne
 - c. je mi to jedno

10.1 Tabulka 1 čtenářský průzkum znalostí pohádek

Otázka	Chlapci A	%	Chlapci B	%	Chlapci C	%	Děvčata A	%	Děvčata B	%	Děvčata C	%	Celkem A	%	Celkem B	%	Celkem C	%
1	11	100,0					16	100,0					27	100,0	0		0	
2	11	100,0					15	93,8	1	6,3			26	96,3	1	3,7	0	
3	5	45,5			6	54,5	15	93,8			1	6,3	20	74,1	0		7	25,9
4	4	36,4	1	9,1	6	54,5	3	18,8	13	81,3			7	25,9	14	51,9	6	22,2
5	7	63,6			4	36,4			6	37,5	10	62,5	7	25,9	6	22,2	14	51,9
6			11	100,0			3	18,8	12	75,0	1	6,3	3	11,1	23	85,2	1	3,7
7			1	9,1	10	90,9					16	100,0	0		1	3,7	26	96,3
8	8	72,7	3	27,3			16	100,0					24	88,9	3	11,1	0	
9			11	100,0					16	100,0			0		27	100,0	0	
10					11	100,0					16	100,0	0		0		27	100,0
11	11	100,0					16	100,0					27	100,0	0		0	
12			10	90,9	1	9,1			15	93,8	1	6,3	0		25	92,6	2	7,4
13	6	54,5	3	27,3	2	18,2	14	87,5	1	6,3	1	6,3	20	74,1	4	14,8	3	11,1
14	5	45,5	1	9,1	5	45,5	8	50,0	1	6,3	7	43,8	13	48,1	2	7,4	12	44,4

Celkem žáků	27
Chlapci	11
Dívky	16

10.2 Průzkum znalostí pohádek – komentář

Jako doplněk této práce jsem provedla malý průzkum znalostí pohádek. Zvolila jsem metodu dotazníku jen pro malý počet respondentů – 3.ročník ZŠ Františka Kupky v Dobrušce – tzn. ve věku mladšího čtenáře (8 – 9 let). Celkový počet žáků 27, z toho 11 chlapců a 16 dívek. Šlo také o to zjistit, zda jsou ve znalostech pohádek nějaké významnější rozdíly mezi chlapci a dívkami.

Všechny děti uvedly, že mají rády pohádky.

Stejně tak u otázky č. 2 – Kdo ti nejdříve četl pohádky? – byla to ve většině případů maminka, pouze v jediném případě uveden tatínek.

Větší rozdíly se vyskytují u otázky č. 3. Nadpoloviční většina chlapců (54,5%) se raději dívá na pohádky v televizi, ostatní (45,5%) rádi čtou. U děvčat naprostá většina (93,8%) raději pohádky čte, jen v jednom případě je dána přednost sledování v televizi.

K větším rozdílům mezi přístupem chlapců a dívek dochází u otázky č. 4 – Která z pohádkových postav se ti nejvíce líbí?. U chlapců vede na prvním místě vodník (54,6%), na druhém místě čert (36,4%), na posledním lesní víla (9%). U děvčat je to naopak, na prvním místě v oblíbě je to lesní víla (81,2%), na druhém čert (18,8%), vodník u dívek zcela propadl.

I u otázky č. 5 – Kterou z uvedených pohádkových postav máš nejraději – se daly očekávat určité rozdíly. U chlapců vede Rumcajs (63,6%), za ním Krteček (36,4%). U děvčat se dalo předpokládat, že v oblíbenosti povede Krteček (62%) a Maková panenka (38%).

V 6. otázce měly děti posoudit, která z uvedených postav je obvykle v pohádkách hodná. U chlapců je to suverénně kůň (100%), u dívek je to též kůň (75%), ale je uvedena také čarodějnice (18,8%) a drak! (6,2%).

V posouzení – Které ze zvířátek je v pohádkách obvykle zlé (ot. č. 7) – většina chlapců odpověděla správně vlk (91%), jen v jednom případě byla uvedena koza. U děvčat byly odpovědi jednoznačně správné – vlk (100%).

V otázce č. 8 měly děti rozhodnout, které ze zvířat bývá v pohádkách většinou nejchytřejší. U chlapců byla ve většině uvedena správně liška (72,7%), ale třikrát uveden i osel (27,3%). Zato všechny odpovědi dívek byly správné – liška (100%).

Naprostě bez rozdílu odpověděli chlapci i dívky na otázku č. 9 – Který z ptáků je v pohádkách většinou nejmoudřejší? Všichni chlapci i všechny dívky se rozhodli pro sovu.

Stejně úspěšně odpověděli žáci na otázku č. 10 – Čím se zabývaly babky kořenářky. Všechny odpovědi byly správné – Sbíráním léčivých bylin.

I u otázky č. 11 – S kterými pohádkovými bytostmi bychom se mohli setkat v lese? – byly jak u chlapců, tak u dívek uvedeny správné očekávané odpovědi – se skřítky (100%).

Otázka č. 12 – Kdo je pokládán za pohádkového vládce Krkonoš – byla až na jeden případ u chlapců a jeden případ u dívek zodpovězena správně.

Horší už to bylo se správností odpovědí u otázky č. 13 – Kdo je pokládán za pohádkového vládce Orlických hor. U chlapců se projevila menší znalost místních pohádek. Sice se jich více rozhodlo správně pro Princeznu Kačenku (54,6%), ale byl uveden i Krakonoš (18,1%), a dokonce i Rumcajs (27,3%). Dívky odpověděly většinou správně (87,6%), jen po jednom případě se vyskytla nesprávná odpověď – Rumcajs a Krakonoš.

U poslední otázky by se dalo předpokládat, že děti mají rády pohádkové knihy bohatě ilustrované. Také většina chlapců (45,5%) i dívek (50%) uvádí, že mají rádi ilustrace. Jen po jednom případě u chlapců i u dívek se objevila záporná odpověď. Překvapuje však, že dost chlapců (45,5%) i dívek (43,8) uvádí, že je jim jedno, je-li knížka ilustrovaná.

Není cílem této práce provádět širší čtenářský výzkum. Z tohoto malého průzkumu čtenářských znalostí pohádek nelze vyvozovat nějaké významnější všeobecné závěry. Šlo jednak jen o malý počet respondentů, proto i procentuální vyjádření výsledků může vyznít zkresleně. Ale i tak se z výsledků tohoto malého průzkumu dají vyvodit určité závěry.

Větší sčítlost a orientace u dětí mladšího školního věku se projevuje u děvčat. Chlapci dávají spíš přednost sledování televize. Samozřejmě jsou zřejmé u chlapců a u dívek rozdílné sympatie k různým typům pohádkových postav. I z takto malého průzkumu se dá vyvodit závěr, že se děti tohoto věku v pohádkových příbězích dobře orientují a prokazují v tomto směru dobré znalosti.

11 Závěr

V současné době je velmi problematické získat dětského čtenáře. Děti jsou odváděny od knih velkým množstvím technických komunikačních přístrojů a jiných činností. Přesto získat dítě k samostatné četbě je stále možné právě přes pohádky a pověsti. V současném přetechnizovaném světě je pro děti svět pohádkových víl, vodníků, hodných babiček i různých skřítků stále ještě vhodným lákadlem k tomu, aby si poslechly, později dokonce samy přečetly, hezkou pohádku.

Podle našeho zjištění v období předčtenářském a v mladším školním věku dávají děti ve větší míře přednost kouzelným pohádkám před pověstmi, v období staršího školního věku je tomu naopak.

A pokud se pohádky a pověsti vztahují ke konkrétním místům, které děti znají podle názvů, která někdy navštívily, o to dychtivěji se s nimi chtějí seznámit. A nejde jen o děti z nedalekého regionu. Malí čtenáři, ke kterým se dostaly např. Lukáškovy pohádky, chtějí vidět, kde přebývá Kačenka, vrch Ostružiník, Dívčí kámen či Zlatý potok.

To také bylo v této práci hlavním cílem. Na základě analýz uvedených titulů bylo zjištěno, že Orlické hory, byť ne tak proslulé a navštěvované jako jiné regiony, mají svůj odpovídající odraz v literatuře, ať už v pověstech, či v pohádkách. Podle našeho zjištění většina pohádek od různých starších i současných autorů má své kořeny v zápisech pověstí starých, tehdy většinou německých kronikářů.

Největší a nezpochybnitelný význam práce regionálních autorů pohádek a pověstí tkví v tom, že svými díly navozují ve čtenáři, a to nejen v dětském, citový vztah nejen ke svému kraji, ale tím i k celé naší vlasti.

12 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.
2. ŠUBRTOVÁ, Milena a kol. *Pohádkové příběhy v české literatuře pro děti a mládež 1990-2010*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. 327 s. ISBN 978-80-210-5692-3.
3. ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1990. 187 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-00-00060-1.
4. VAŘEJKOVÁ, Věra. *Česká autorská pohádka*. Brno: CERM, 1998. 16 s. Literatura; LZ 48. ISBN 80-7204-092-8.
5. PIVEC, Rudolf. *Pověsti a příběhy Rychnovska: 13 pověstí a hist. povídek z Rychnovska ze souboru Panna na jelenu. [Sv.] 1*. Rychnov nad Kněžnou: Okr. muzeum Orlických hor, 1989. 51 s.
6. ŠEBESTA, Zdeněk. *Pověsti a příběhy Rychnovska II.*, Rychnov nad Kněžnou: Okr. muzeum Orlických hor, 1991. ISBN 80-900902-0-6
7. *Pověsti z Orlických hor a Podorlicka*. 1. souborné vyd. Rychnov nad Kněžnou: Okresní úřad Rychnov nad Kněžnou, 2002. 397 s. ISBN 80-901757-9-1.
8. WEIS, Eduard. *Na přástkách v Podorlicku: pověsti a zkazky ze života lidu a z historie Podorlicka*. Vyd. 1. Rychnov nad Kněžnou: A-Press, [2011?]. 287 s. ISBN 978-80-260-0598-8.
9. ŠPLÍCHAL, Václav. *Kačenka z Orlických hor: pohádky pro děti i dospělé*. Lanškroun: V. Šplíchal, 1999, 126 s.
10. LUKÁŠEK, Josef. *Pohádky z Orlických hor*. Vyd. 4. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013. 2 sv. ISBN 978-80-7405-195-1.
11. LUKÁŠEK, Josef. *Pohádky z Orlických hor II*. Vyd. 1. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2000. 192 s. ISBN 80-86042-39-1.
12. LUKÁŠEK, Josef. *Korunka princezny Kačenky: pohádkové příběhy z Orlických hor*. Vyd. 1. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2007. 223 s. ISBN 978-80-86845-72-2.
13. VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Slovník literární teorie*. 2., rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984. 465 s.
14. Ottova encyklopedie A–Ž. Praha: Ottovo nakladatelství, 2004. ISBN 80-7360-014-5.
15. DUFEK, Zdeněk L. *Pohádky z hor*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1963, 103 s.

16. ŠPINLER, Antonín. *O bílé lišce: přehršle pověstí a pohádek z Orlických hor*. Vyd. 3. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2014. 160 s. ISBN 978-80-7405-345-0.
17. TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. 1. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1992. 98 s. ISBN 80-7040-055-2.
18. FRÝZEK, Jiří. *Ze světa pověstí*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2007, 150 s. ISBN 978-80-86845-71-5.
19. FRÝZEK, Jiří, ed. *Babička vypravuje = Großmutter erzählt*. Překlad Jiří Frýzek. Vyd. 1. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003. 156 s. ISBN 80-86042-80-4.
20. SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. V Brně: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky, 1998. 183 s. ISBN 80-85010-06-2.
21. TRŘÍŠKA, Josef. *Démoni v pověstech Orlických hor a Podorlicka*. Vyd. 1. V Rychnově nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor, 1992. 51 s. Pověsti a příběhy Rychnovska; 3. ISBN 80-900902-1-4.
22. TRŘÍŠKA, Josef. *Podorlické pověsti*. 1. vyd. Ústí nad Orlicí: Oftis, 1992. 79 s.
23. TRŘÍŠKA, Josef. *Pověsti od kladského pomezí a dvou Orlic*. 1. vyd. Ústí nad Orlicí: Oftis, 1993. 134 s.
24. ŠPINLER, Antonín. *Pod Suchým vrchem: pohádky z Podorlicka*. Vyd. 1. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2000. 96 s. ISBN 80-86042-23-5.
25. KOUDELKOVÁ, Eva. *Babiččina vyprávění: lidové pověsti z Orlických hor*. Vyd. 2. Praha: Arbor vitae, 2006. 285 s. ISBN 80-86300-79-X.
26. ZRŮBEK, Rudolf. *Pohádky a báje Orlického kraje*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Uniprint, 2003. 132 s. ISBN 80-239-1795-1.
27. ŠUBERT, František Adolf. BOROVSKÝ, František Adolf. *Čechy. Díl V., Hory Orlické. Stěny /*. Společnou práci spisovatelů a umělců českých vedou Fr. Ad. Šubert, F. A. Borovský. V Praze: vydavatel a nakladatel J. Otto, [mezi 1880 a 1920?]. 266 s